

ชุดโครงการ
การพัฒนาระบบสวัสดิการ
สำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย

รายงานวิจัยกรณีศึกษา
กลุ่มคนจนผู้ด้อยโอกาส
และกลุ่มเสี่ยงที่ประสบปัญหาทางสังคม

กลุ่มผู้ด้อยโอกาสที่เข้าไม่ถึงสวัสดิการของรัฐและเอกชน

สมภพ บุนนาค

หัวหน้าโครงการ

ดร.พรพรรณ เจริญประเสริฐ

นักวิจัยหลัก

ดร.อภิณษา เวชยชัย

ดร.กร.กิติพัฒน์ นนทปัทมะกุลย์

ภายใต้การสนับสนุนของ
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

รายงานวิจัยย่อยฉบับสมบูรณ์

กลุ่มผู้ด้อยโอกาสที่เข้าไม่ถึงสวัสดิการของรัฐและเอกชน

ผู้วิจัย

สมภาพ บุนนาค

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ชุดโครงการ การพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย

ธันวาคม 2546

คำนำจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เห็นความสำคัญของปัญหาและแนวทางในการบรรเทาปัญหาของคนจนและคนด้อยโอกาสและการจัดสวัสดิการที่เหมาะสม จึงได้สนับสนุน “โครงการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย” ประกอบด้วยการวิจัยสถานภาพของคนจนและคนด้อยโอกาส 5 กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ กลุ่มเกษตรกร กลุ่มแรงงาน กลุ่มอาชีพอิสระ กลุ่มคนนอกวัยทำงาน และกลุ่มผู้ด้อยโอกาส/กลุ่มเสี่ยงและผู้ประสบปัญหาทางสังคม ซึ่งได้วิเคราะห์และสังเคราะห์จากการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ 10,000 ราย และข้อมูลเชิงคุณภาพจากกรณีศึกษาจำนวน 110 กรณี และจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบายในการจัดสวัสดิการที่เหมาะสมกับแต่ละกลุ่มเป้าหมาย

ผลงานทั้งหมดที่ได้จากชุดโครงการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย ได้นำเสนอเกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนจน ให้เห็นภาพที่เคลื่อนไหวของสภาพความเป็นอยู่ ความด้อยโอกาส ไร้ที่พึ่ง การเชื่อมโยงให้เห็นบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างคนจนคนด้อยโอกาสกับชุมชน (มิติสังคม) ระบบการทำมาหากิน (มิติเศรษฐกิจ) และมีการรวมกลุ่มเพื่อเพิ่มอำนาจต่อรอง (มิติการเมือง) การให้ภาพเชิงประวัติศาสตร์ ที่ย้อนให้เห็นว่าเดิมวิถีชีวิตของเขาเป็นอย่างไร และต่อมาเกิดอะไรขึ้นที่เป็นจุดหักเหที่ทำให้วิถีชีวิตของเขาตลอดจนบริบทของเขาเปลี่ยนแปลงไป การวิเคราะห์ว่าผลกระทบที่เกิดจากเหตุการณ์นั้นๆ (เช่น การสร้างเขื่อน การตั้งเขตนิคมอุตสาหกรรม การตัดถนนเข้ามาในพื้นที่ ฯลฯ) เกิดผลอย่างไรต่อวิถีการทำมาหากิน ความสัมพันธ์เครือข่ายทางสังคม อำนาจต่อรอง คุณภาพชีวิตโดยรวม เพื่อชี้ให้เห็นการปรับตัวในมิติต่างๆ (เช่น การอพยพ การเปลี่ยนอาชีพ ฯลฯ) เมื่อเกิดเหตุการณ์ที่เป็นจุดหักเหแล้ว ทำไมคนบางกลุ่มปรับตัวและหลุดพ้นจากภาวะยากจนด้อยโอกาสได้ แต่ทำไมคนบางกลุ่มก้าวไม่พ้น ปัญหาของคนจนคนด้อยโอกาสทั้ง 5 กลุ่มเป้าหมายเหล่านี้ จะมีแนวทางในการแก้ไขปัญหาอย่างไร โครงการนี้ได้วิเคราะห์เกี่ยวกับระบบสวัสดิการที่เหมาะสม สวัสดิการที่คนจนต้องการ กลไกที่สามารถเข้าถึงปัญหาของกลุ่มคนเป้าหมายได้ ทั้งองค์กรชุมชน ครอบครัวยุทธศาสตร์ ฯลฯ ตลอดจนข้อเสนอเชิงนโยบายในการแก้ปัญหาความยากจนของสังคมไทย

สกว. หวังเป็นอย่างยิ่งว่าผลงานของชุดโครงการวิจัยนี้ จะทำให้แง่คิด มุมมองอีกด้านหนึ่งในการจัดสวัสดิการและแนวทางการแก้ไขปัญหาความยากจน ที่มองความเชื่อมโยงระหว่างมิติทางเศรษฐกิจกับมิติทางสังคม ซึ่งเป็นการเสริมเติมองค์ความรู้ในเรื่องความยากจนของประเทศไทย สกว. จึงหวังว่า ผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งหลายจะสามารถนำองค์ความรู้ดังกล่าวไปพิจารณาใช้ประโยชน์ในการดำเนินการ เพื่อกำหนดนโยบาย ยุทธศาสตร์ และแนวทางในการแก้ไขปัญหาความยากจนได้อย่างรอบคอบรอบด้านต่อไป

(ศาสตราจารย์ ดร. ปิยะวัติ บุญ-หลง)

ผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

คำนำของหัวหน้าโครงการ

โครงการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและคนด้อยโอกาสในสังคมไทย ได้แบ่งรายงานออกเป็นสามระดับ ในระดับพื้นที่มีงานกรณีศึกษาต่างๆ 110 กรณี ในระดับภาพรวมของคนจนแต่ละกลุ่มมีรายงานหลัก 5 รายงาน และในระดับภาพรวมทั้งประเทศมีรายงานสรุปบทสังเคราะห์อีก 1 ฉบับ

ถ้าเปรียบรายงานฉบับสรุปสังเคราะห์ภาพรวมเสมือนป่าใหญ่ รายงานหลัก 5 รายงานก็เปรียบเสมือนส่วนของป่าหรือเขตของป่า 5 เขต ส่วนรายงานกรณีศึกษาก็เปรียบเสมือนไม้แต่ละพันธุ์หรือแต่ละต้น

งานกรณีศึกษาจึงแสดงให้เห็นภาพชีวิตจริงของคนจนในแต่ละประเภท ที่สะท้อนออกมาผ่านสายตาผ่านการสังเกตการณ์ ผ่านการมีส่วนร่วม ของนักวิจัยกรณีศึกษา

งานกรณีศึกษาปรากฏให้เห็นสีสันและความเป็นจริงของรูปธรรมของชีวิตคนจนที่มีความหลากหลายและซับซ้อน แต่ละเรื่องแต่ละกรณีเปรียบประดุจแต่ละฉากแต่ละตอนของละครชีวิต ละครชีวิตที่เขียนบทด้วยกลไกและโครงสร้างทางสังคมทุนนิยม สร้างให้คนจนเล่นบทที่น่ารังเกียจของสังคมทุนนิยม

ปราชญ์ของทุนนิยมจึงมีคำกล่าวว่า “คนจนมักจะตกเป็นเหยื่อของคนจนเสมอ” ใช่สิ! ถ้าคนจนจะมองหาเหยื่อ ก็มีแต่คนจนด้วยกันเท่านั้นที่จะเป็นเหยื่อได้ ส่วนคนรายนั้น ล้วนมีเงิน มีอำนาจ มีความสามารถ มีอาวุธและบริวาร ที่จะป้องกันตนเอง ยากที่จะตกเป็นเหยื่อของคนจน แต่ถ้าพิจารณาให้ไกลไปกว่าคำกล่าวนี้ อาตัม สมิธ นักปรัชญาเศรษฐศาสตร์ทุนนิยมก็กล่าวว่า คนในสังคมทุนนิยมจะรวยจะจนก็ขึ้นอยู่กับปริมาณแรงงานที่เขาควบคุมได้หรือซื้อหามาได้ เพราะฉะนั้น คนจนผู้ขายแรงงานก็คือเหยื่อของระบบที่คนรายนำไปใช้สร้างความร่ำรวยให้ตนเอง ดังนั้น คนจนจึงตกเป็นเหยื่อของคนรวยมากกว่าตกเป็นเหยื่อของคนจนด้วยกัน

กรณีศึกษาต่างๆได้สะท้อนให้เห็นว่า คนจนกลุ่มใดที่ยากจน ด้วยสาเหตุของท่าทีต่อชีวิต สาเหตุจากการขาดปัจจัยการผลิต หรือสาเหตุจากความสัมพันธ์ที่เลื่อมล้ำ ภายใต้โครงสร้างของทุนนิยม

ในสังคมทุนนิยมที่คนชนชั้นบนกุมอำนาจรัฐอย่างเหนียวแน่น ยังไม่เคยเห็นกรณีประเทศใดที่สามารถลดความเหลื่อมล้ำได้อย่างมีนัยสำคัญ แต่ในประเทศทุนนิยมที่อำนาจรัฐถูกจัดสรรปันส่วนให้คนชั้นกลางและคนชั้นล่างมีส่วนในอำนาจรัฐ ประเทศนั้นก็จะสามารถลดความเหลื่อมล้ำลงได้อย่างมีนัยสำคัญ

ปัญหาความยากจนจึงไม่ได้จำกัดขอบเขตอยู่เพียงเรื่องรายได้ แต่มันมีปริมาตรลากลวงไกลไปถึง สิทธิและโอกาส อำนาจ และศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ด้วย ประวัติศาสตร์สังคมจากทุกประเทศยืนยันในสังขรณ์ว่า คนจนไม่เคยลดความยากจนลงได้โดยปราศจากการต่อสู้ ไม่ว่าจะเป็นการต่อสู้กับตัวเองและต่อสู้กับกลุ่มคนและชนชั้นที่ได้เปรียบและเอารัดเอาเปรียบ

ตำนานการต่อสู้ดิ้นรนของคนจนไทยมีประวัติมายาวนาน หลายยุคหลายสมัย และเพื่ออนาคตที่ดีกว่า คนจนทั้งหลายมีแต่จะต้องต่อสู้ต่อไป เพื่อความเป็นไทและปากท้องของคนจนเอง

ในฐานะหัวหน้าโครงการ ผมขอขอบคุณนักวิจัยรุ่นใหม่ที่เป็นนักวิจัยกรณีศึกษาทุกท่าน ท่านทุกคนได้ปฏิบัติภารกิจเรื่องคนจนอย่างดียิ่ง ท่านคือผู้ถือโคมฉายที่ส่องให้เห็นคนจนในหีบในซอก ที่ก่อนหน้านี้ใครๆมักจะมองไม่เห็น ขอให้ทุกท่านจงเป็นมิตรที่ดีของคนจนและปรารถนาดีต่อคนจนตลอดไป

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ
หัวหน้าโครงการ

บทคัดย่อ

จากการที่นักวิจัยเคยมีประสบการณ์ในการเข้าไปทำงานตามโครงการการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมในชุมชนเป้าหมายด้วยกระบวนการแบบมีส่วนร่วมทุกฝ่าย ตั้งแต่ปี พ.ศ.2536-2542 และได้พบว่าการทำงานโดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในหลายๆกิจกรรมไม่อาจเข้าถึงคนกลุ่มหนึ่งที่มีอาจจะไม่ค่อยมีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรม หรือเข้าร่วมแต่ไม่เคยมีบทบาทใดๆ (แม้แต่จะเป็นผู้รับประโยชน์บ้าง) ทั้งๆที่โครงการทุกโครงการล้วนมีจุดประสงค์และเป้าหมายในการกระจายการมีส่วนร่วมและการรับประโยชน์ให้เท่าเทียมและอย่างทั่วถึงกันคนทุกกลุ่มทุกหมู่เหล่า สังเกตได้จากปรากฏการณ์อันเป็นอัตลักษณ์ของคนกลุ่มนี้ ที่ดูเหมือนจะไม่สนใจมีส่วนร่วม ไม่เสียสละ ไม่กระตือรือร้น รวมทั้งไม่เข้าใจปัญหาใดๆ ไม่กล้าแสดงออก ไม่แสดงความคิดเห็น และมักจะเข้าร่วมบางครั้งก็อาจจะถูกเกณฑ์มา หรือสนใจเพียงแค่ประเภท อยากรู้ อยู่หลัง แอบฟัง บังเสาะ เฝ้าดู อยู่ไม่นาน คนกลุ่มนี้จะมีมากขึ้นในชุมชนที่ไร้หลักฐานและเป็นที่พักพิงอาศัยของครัวครัวอพยพเร่ร่อน ไร้ภูมิสำเนา เป็นกลุ่มบุคคลผู้ด้อยโอกาสที่เข้าไม่ถึงความช่วยเหลือและบริการของรัฐ

การศึกษาสภาพความเป็นไปของคนกลุ่มนี้ โดยเริ่มจากการศึกษาสถานภาพครอบครัว ประวัติความเป็นมาของครอบครัว การดำรงชีวิต วิธีการดำเนินชีวิตและการเปลี่ยนแปลง การดิ้นรนเพื่อแก้ปัญหาตนเอง การเข้าเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับโครงการช่วยเหลือต่างๆ ตลอดจนการมีปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนบ้าน การเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชน และความคิดเห็นย้อนกลับที่เป็นอุปสรรคต่อการเข้าร่วมและการรับประโยชน์จากโครงการและกิจกรรมดังกล่าว เพื่อแสวงหามาตรการในการเพิ่มสมรรถภาพ ความมั่นใจ และรูปการจิตสำนึก ให้คนเหล่านี้ตระหนักถึงความรับผิดชอบที่ต้องมีต่อตนเอง ครอบครัว และชุมชน รวมทั้งแสวงหาแนวทางและนโยบายของความช่วยเหลือต่างๆที่มีความเหมาะสมและสอดคล้องกับสถานการณ์ปัญหาที่เป็นจริงมากน้อยเพียงใด และอย่างไร โดยใช้กระบวนการสัมภาษณ์ลึกเป็นรายบุคคลและครอบครัว และกระบวนการกลุ่มเสวนาในพื้นที่ โดยสุ่มตัวอย่างครอบครัวเป้าหมายซึ่งจับจองพื้นที่ว่างริมทางรถไฟในเขตเทศบาลนครขอนแก่นและปริมณฑลรอบเมืองนครขอนแก่นเป็นที่อยู่อาศัยมานานกว่า 50 ปี จำนวน 10-15 ชุมชน ผลการศึกษาโดยสรุปคือ

การเกิดชุมชนแออัดในเมืองเป็นผลโดยตรงและสืบเนื่องมาจากแนวทางและนโยบายการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและบริการ โดยละเลยและไม่สนใจภาคเกษตรกรรม ทำให้ชนบทล่มสลาย ต้องดิ้นรนและถูกหลอกล่อให้อพยพเข้ามาเป็นแรงงานราคาถูกและไร้ฝีมือ ส่งผลให้เกิดฐานประชากรในกลุ่มคนจนและด้อยโอกาสจะเพิ่มจำนวนมากขึ้น กระจายกันอาศัยอยู่ในพื้นที่ต่างๆที่ยังไม่ได้ใช้ประโยชน์ โดยเฉพาะพื้นที่ของทางราชการ เช่น ที่ราชพัสดุ เทศบาล และการรถไฟ รวมทั้งที่ของเอกชนเดิม ซึ่งจะต้องมีปัญหาการไร้ข้ออ้างโดยการเจรจา การใช้ความรุนแรง และกฎหมายบังคับ

ความเป็นอัตลักษณ์ของประชากรเหล่านี้ ประมาณร้อยละ 10-20 ของจำนวนครัวเรือนในแต่ละชุมชนมีสภาพชีวิตที่ คู้้นชิน กับสภาพความยากจน หาเช้ากินค่ำ ดิ้นรนช่วยเหลือตัวเอง ไม่สนใจความผันแปรทางสังคม ไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆกับเพื่อนบ้านและชุมชน และประการสำคัญ อาจไม่ได้รับประโยชน์ใดๆที่เป็นการช่วยเหลือจากภายนอก ทั้งภาครัฐและเอกชน ตลอดจนเข้าไม่ถึงบริการของรัฐไม่ว่ารูปแบบใด เช่น การ

มีบัตรประชาชน โครงการสามสิบบาทรักษาทุกโรค หรือแม้แต่กองทุนการเงินต่างๆที่ผ่านไปยังผู้นำชุมชนหรือองค์กรชุมชน

คนภายนอกอาจเข้าใจไม่ได้ถึงความสัมพันธ์เชิงลึกที่มีอยู่ในกลุ่มคนยากจน เช่นชุมชนในเขตเมืองขอนแก่น ซึ่งแม้จะผ่านช่วงเวลาที่ได้มีองค์กรเอกชนและรัฐเข้าไปดำเนินการพัฒนาด้านต่างๆมากกว่า 10 ปี จนถึงปัจจุบันที่รัฐบาลมีนโยบายให้ความช่วยเหลือด้านต่างๆอย่างชัดเจน กลับมีเพียงสัมฤทธิ์ผลเชิงนโยบายเท่านั้น ยังไม่มีสัมฤทธิ์ผลเชิงปฏิบัติที่จะเข้าถึงกลุ่มคนยากจนและด้อยโอกาสอย่างแท้จริงให้เห็นเป็นรูปธรรม

หากตั้งคำถามว่ามีแนวทางที่จะแก้ไขปัญหากันอย่างไร โดยวิธีใด ได้หรือไม่ คำตอบก็คือ คิดว่าน่าจะทำได้ แต่คงมีใช้เรื่องที่จะกระทำได้ดีโดยง่าย เพราะคงอีกนานที่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ทั้งภาครัฐและเอกชน จะสามารถมีกระบวนการร่วมกันทำความเข้าใจเนื้อหาและประเด็นเหล่านี้อย่างเป็นรูปธรรม และถือเสมือนหนึ่งเป็นปัญหารากเหง้าของสังคมไทยโดยแท้ และประการสำคัญ กรอบคิดและวิสัยทัศน์ของผู้ที่จะปฏิบัติงานสนองนโยบายของรัฐและหรือองค์กรเอกชนจะต้องทำความเข้าใจหรือสามารถปรับเปลี่ยนวิธีคิดและทัศนคติให้สอดคล้องกับแนวทางและนโยบายเหล่านั้นได้ด้วย

สารบัญ

คำนำสกว.

คำนำหัวหน้าโครงการ

บทคัดย่อ

สารบัญ

หน้า

บทที่ 1 บทนำ

1.1 วัตถุประสงค์	1
1.2 ความเป็นมา	1

บทที่ 2 ผลการวิจัย

2.1 ภาพรวมสถานการณ์ปัญหา	3
2.2 ผลกระทบของวิกฤติการณ์เศรษฐกิจจากส่วนกลางสู่ท้องถิ่น(ในบริบทเมืองขอนแก่น)	3
2.3 ผลกระทบโดยรวม	4
2.4 ข้อเสนอแนะแนวทางและยุทธวิธีในการแก้ปัญหา	5

บทที่ 3 บทสรุปและข้อเสนอแนะ

9

ข้อมูลตัวอย่างกลุ่มคนเป้าหมายเฉพาะกรณีศึกษา

กรณีศึกษาที่ 1	11
กรณีศึกษาที่ 2	15
กรณีศึกษาที่ 3	17
กรณีศึกษาที่ 4	19
กรณีศึกษาที่ 5	21
กรณีศึกษาที่ 6	23
กรณีศึกษาที่ 7	25

บทที่ 1

บทนำ

1.1 วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อสำรวจศึกษาสภาพกลุ่มคนยากจนและด้อยโอกาส ที่อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดในเขตเทศบาลนครขอนแก่น และปริมณฑลรอบเมืองนครขอนแก่น 3-5 ชุมชน เพื่อให้ทราบเหตุปัจจัยที่กลุ่มคนเหล่านี้ดำรงอยู่ และสาเหตุความเป็นมาของพวกเขา
- 2 เพื่อแสวงหามาตรการในการเพิ่มสมรรถภาพความมั่นใจ และรูปการจิตสำนึกให้กับกลุ่มคนเหล่านี้ ได้มีความตระหนักถึงความรับผิดชอบที่ต้องมีต่อตนเอง ครอบครัว และชุมชน
3. เพื่อศึกษาสภาพปัญหา อุปสรรค ของพวกเขาในการเข้าถึงบริการของรัฐและเอกชน ตลอดจนความช่วยเหลือต่าง ๆ ที่ส่งผ่านเข้าไปในชุมชน รวมทั้งศึกษาแนวทาง และนโยบาย ของความช่วยเหลือเหล่านั้นว่า มีความเหมาะสมสอดคล้องกับสถานการณ์ปัญหาที่เป็นจริง มากน้อยเพียงใด และอย่างไร

1.2 ความเป็นมา

ด้วยผู้วิจัยเรื่องนี้เคยปฏิบัติงานด้านการศึกษา และสำรวจสภาพปัญหาพื้นฐานของชุมชนแออัด เพื่อรักษาสภาพแวดล้อมเมืองขอนแก่น เมื่อปี 2536 ทั้งนี้เพื่อให้ได้ข้อมูลพื้นฐานสำหรับการวางแผนงานและกิจกรรมที่มีวัตถุประสงค์และเป้าหมายเฉพาะอยู่ที่การสร้างกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยองค์กรชุมชน และการพัฒนาศักยภาพให้ผู้นำชุมชนมีบทบาทและความเข้าใจในกระบวนการแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนนั้น ๆ อย่างรอบด้านการศึกษาและสำรวจสภาพปัญหาพื้นฐานดังกล่าว มีประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่ง แต่ขณะนั้นยังไม่อาจค้นคว้าและทำความเข้าใจอย่างลึกซึ้งได้ เนื่องจากข้อจำกัดในวัตถุประสงค์และแนวทางและนโยบายของโครงการ กล่าวคือ ได้พบว่าการค้นหากลุ่มผู้นำเพื่อให้มีส่วนร่วม และเป็นแกนนำในกระบวนการทำงานทั้งชายและหญิงจะมีอยู่จำนวนหนึ่งที่ส่วนใหญ่เป็นผู้ชายอายุเฉลี่ยประมาณ 40 ปีขึ้นไปจะเป็นคนว่างงานและมีชีวิตอยู่ได้ด้วยรายได้ของครอบครัวที่มีภรรยา และลูก หรือหลาน เป็นผู้หารายได้หลักที่ค่อนข้างอดคัตและผืดเคือง คนกลุ่มนี้มีอยู่ทั่วไปครอบครัวละ 1-2 คน บางคนได้เข้ามามีบทบาทในกลุ่มผู้นำแต่คาดหวังไม่ค่อยได้ เพราะมักจะขาดความรับผิดชอบและชอบดื่มสุราจนคุมตัวเองไม่ได้ นี่จึงเป็นเหตุให้งานของโครงการระยะแรกจึงมักจะได้ผู้หญิงเป็นแกนนำเสมอจากการเข้าถึงเพื่อค้นหา และติดตามพฤติกรรมของกลุ่มคนดังกล่าวบ้างพอควรจึงได้พบว่า กลุ่มคนเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นผู้ใช้แรงงานมาตั้งแต่วัยเด็ก บางคนไม่ได้รับการศึกษา หรือมีการศึกษาน้อยมาก แต่ต้องรับผิดชอบครอบครัวขณะนั้นและบางคนไม่มีหลักฐานการ

เกิดการย้ายไม่มีทะเบียนบ้าน สำนะโนประชากรจึงไม่อาจประกอบอาชีพอื่นได้ นอกจากการใช้แรงงานอย่างหนักหน่วงที่ทำได้ต้องพึ่งยาแก้ปวด สุรา และยาประเภทที่ก่อกวนทั้งหลายนวมทั้งยาเสพติดเกือบทุกประเภทที่ใช้เป็นประจำคือ ยาม้า (สมัยก่อนเรียกยาขยัน)

การใช้ชีวิตที่หนักหน่วงดังกล่าว ทำให้เมื่ออายุมากขึ้น แม้จะยังอยู่ในช่วงวัยที่ไม่สูงนัก (40 ปีขึ้นไป) แต่สภาพร่างกายและสมองกลับทรุดโทรมลงอย่างมากจนไม่อาจรับผิดชอบการทำงานใด ๆ ได้เท่าที่ควร พวกเขาจึงใช้ชีวิตในบั้นปลายในลักษณะที่ฝากชีวิตเป็นภาระของครอบครัว ตั้งแต่ชีวิตปรกติไปจนกระทั่งถึงยามเจ็บไข้ได้ป่วยซึ่งภาระดังกล่าวครอบครัวอาจจำเป็นต้องยอมรับโดยไม่อาจหลีกเลี่ยงได้แต่ผลเสียก็คือครอบครัวจะอยู่ในสภาพลำบาก และไม่อาจสร้างฐานะครอบครัวให้พออยู่พอกินได้ และประการสำคัญ คือคนรุ่นลูกหลานต่างก็อาจจะดำเนินวิถีชีวิตในรูปแบบเดียวกัน คือต้องทำงานหนักอย่างมากในช่วงอ่อนวัยเพื่อแบกรับภาระครอบครัว จนกระทั่งตัวเองก็ไม่อาจได้รับการศึกษา หรือเรียนรู้หาประสบการณ์การทำงานที่เหมาะสมได้เพราะข้อจำกัดของครอบครัว สังคม และชุมชน ที่ตนเองสัมผัสอยู่นอกเหนือจากนี้ในกลุ่มลูกหลานที่เป็นหญิงก็มีบางคนที่ต้องพลัดพรากไปทำงานนอกบ้าน ตั้งแต่วัยเด็กและมีจำนวนไม่น้อยที่ชีวิตต้องเสี่ยงภัยและหมดอนาคตไป เพราะถูกชักนำหรือล่อลวงให้เป็นหญิงบริการ บางคนไม่อาจกลับคืนสู่ครอบครัว หรือหายสาบสูญไปอย่างไร้ร่องรอย โดยครอบครัวไม่อาจติดตามได้ กระทั่งไม่สามารถทำอะไรได้มากไปกว่าการรอคอยอย่างไร้ความหวัง อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันภายหลังจากเศรษฐกิจตกต่ำลงตั้งแต่ปี 2540 เป็นต้นมา ผู้ที่ไปทำงานต่างถิ่นโดยเฉพาะที่กรุงเทพฯ และต่างจังหวัดที่ห่างไกล จำเป็นต้องกลับมาบ้าน ซึ่งก็มีทั้ง ข้อดี ข้อเสีย กล่าวคือ แต่ละคนที่กลับคืนมาอาจหางานทำไม่ได้ ต้องอยู่ในภาวะว่างงาน และดำเนินวิถีชีวิตอยู่ในวัฏจักรและวังวนเดิม ๆ เหมือนคนรุ่นก่อน ซึ่งนับเป็นปัญหาที่แก้ยากยิ่งกว่านั้น บางคนอาจติดเชื่อโรคร้ายแรง เช่น เอชไอวีหรือนิสัยการบริโภคแบบเมืองที่จมไม่ลง ก็ยังเป็นปัญหาที่เพิ่มทวีมากขึ้นทั้งนี้ คงเป็นที่เข้าใจกันดีแล้วว่าสภาพปัญหาทั้งหลายทั้งปวงที่เกิดขึ้นโดยเฉพาะกับกลุ่มคนยากจนคนชายขอบ ที่ไม่มีพื้นฐานอะไรมั่นคง เป็นผลผลิตของปัญหาเชิงโครงสร้างที่หมักหมม สัมผัสกันมาเป็นเวลาช้านานแล้วและที่ผ่านมาก็ไม่เคยมีหน่วยงานด้านสังคมภายใต้การบริหารงานของรัฐบาลสมัยใดผ่านมาจะสนใจแก้ปัญหาอย่างจริงจัง ดังนั้น ปัญหาคนจนและคนยากจนจึงเพิ่มขึ้นทั้งปริมาณ และความซับซ้อนที่มีแต่ขยายตัว ยากที่จะจัดการ ควบคุมแก้ไขได้โดยง่าย

ดังนั้นโครงการวิจัยกลุ่มบุคคลยากจนและด้อยโอกาสที่ไม่สามารถเข้าถึงความช่วยเหลือและบริการจากรัฐจึงเป็นประเด็นท้าทายอย่างยิ่ง และคาดว่าจะได้ข้อมูล ข้อเท็จจริง โดยผ่านกระบวนการวิจัยดังกล่าวจะสามารถใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการปรับแก้ และกำหนดนโยบาย เพื่อป้องกันและแก้ไขให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัญหาได้อย่างเป็นที่ยอมรับ ทั้งในระดับนโยบายของรัฐ และระดับการปฏิบัติการของหน่วยงานในพื้นที่ต่อไป

บทที่ 2

ผลการศึกษา

2.1 ภาพรวมสถานการณ์ปัญหา

ภาวะเศรษฐกิจของสังคมไทยในปัจจุบัน นับตั้งแต่การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 ในปี พ.ศ. 2504 จนกระทั่งได้เริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 2 เรื่อยมาจนถึงแผนพัฒนาประเทศฉบับที่ 9 จะเห็นได้ว่า การพัฒนาประเทศที่ผ่านมามุ่งเน้นการพัฒนาประเทศทางด้านเศรษฐกิจหรือทางวัตถุ สาธารณูปโภคเป็นหลัก เช่น การพัฒนาสร้างถนนหนทาง ขยายระบบไฟฟ้าจากส่วนกลางมาสู่ส่วนภูมิภาคทั้งในเมืองและชนบทซึ่งได้ส่งผลต่อการทำลายทรัพยากรธรรมชาติอย่างมากมาย แต่สิ่งที่ขาดหายไปตามกระแสการพัฒนาประเทศก็คือ การพัฒนาศักยภาพของคนที่เป็นรูปธรรม หมายถึงการพัฒนาคุณภาพสมรรถนะของคนให้สามารถมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ที่จะเป็นการเพิ่มขีดความสามารถของชุมชนสังคม และชาติในที่สุดดังนั้น แม้ว่าการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 จะมีแนวโน้มนโยบายหลัก คือ มุ่งเน้นพัฒนาคนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความคิดสร้างสรรค์เป็นของตนเอง รู้จักคิด รู้จักทำ และรู้จักแก้ปัญหา เพื่อความเจริญก้าวหน้าของชุมชน สังคมและประเทศชาติ แต่สภาพแห่งความเป็นจริงโดยรวมการพัฒนาประเทศที่กำลังดำเนินต่อไปก็ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาทางด้านวัตถุเป็นประเด็นหลักอยู่เหมือนเดิม โดยมีแนวคิดเกิดจากความต้องการเร่งรัดการขยายตัวและสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ยุทธศาสตร์การพัฒนาได้มุ่งเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมและการผลิตเพื่อการส่งออกโดยอาศัยความได้เปรียบทางทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ในการขยายฐานการผลิตเพื่อสร้างรายได้และการมีงานทำ ซึ่งรัฐลืมนึกว่าโดยพื้นฐานแล้วสังคมไทยของเราเป็นสังคมเกษตรกรรม การที่รัฐจะสร้างโรงงานอุตสาหกรรมในส่วนภูมิภาคและชนบท นับว่าเป็นการพัฒนาประเทศที่มีความพยายามจะดึงเอาแรงงานในภาคเกษตรออกมารับใช้พวกนายทุนในโรงงานดังกล่าว ซึ่งวิธีการนี้เป็นกระบวนการทำให้สังคมชนบทล่มสลายไปโดยสิ้นเชิง เพราะการพัฒนาที่มุ่งเส้นการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างเดียวและใช้ทรัพยากรโดยไม่มีขอบเขตจำกัด จะก่อให้เกิดปัญหาการอยู่ร่วมกันระหว่างสังคมมนุษย์และธรรมชาติในระยะยาว

2.2 ผลกระทบของวิกฤติการณ์เศรษฐกิจจากส่วนกลางสู่ท้องถิ่น(ในบริบทเมืองขอนแก่น)

เทศบาลนครขอนแก่นได้ยกระดับจากเทศบาลเมืองเป็น “เทศบาลนคร” ในปี พ.ศ.2538 จากความเจริญเติบโตของเมือง เทศบาลนครขอนแก่นนับวันจะทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น สืบเนื่องมาจากการเพิ่มจำนวนประชากรทั้งภายในชุมชนที่มีอยู่ดั้งเดิมและชุมชน จากภาคเกษตรกรรมอพยพเข้ามาปักหลักตั้งถิ่นฐานภายในตัวเมืองขอนแก่น เพราะตัวเมืองมีความเจริญและได้รับการพัฒนาอย่างรวดเร็วที่ได้รับการส่งเสริมจากภาครัฐเข้ามาให้ความช่วยเหลือในด้านอุตสาหกรรม และจัดการบริการทางด้านสาธารณูปโภคซึ่งมีส่วนที่ก่อให้เกิดความแออัดและมีชุมชนแออัดเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่องตลอด จากปี พ.ศ.2538 มีจำนวนชุมชนแออัดและชุมชนชานเมืองรวมกันถึง 41 ชุมชน และขยายขึ้นมากกว่า 50 ชุมชนในปัจจุบัน (2545)

2.3 ผลกระทบโดยรวม

กล่าวโดยสรุป การเกิดชุมชนแออัดในเมือง เป็นผลโดยตรงและสืบเนื่องมาจากแนวทาง และนโยบายการพัฒนาประเทศ ที่มุ่งเน้นการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและบริการ โดยละเลยและไม่สนใจ ภาคเกษตรกรรมทำให้ชนบทล่มสลาย ต้องดิ้นรนและถูกหลอกล่อให้อพยพเข้ามาเป็นแรงงานราคาถูกและไร้ฝีมือเพื่อรองรับการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม และบริการดังกล่าว ปรากฏการณ์เหล่านี้ ทำให้เกิดผลกระทบที่สำคัญคือ

1. คนชนบทจะอพยพเข้ามาอาศัยในเมืองมากขึ้นเพื่อเป็นแรงงานให้กับการขยายตัวของเมืองทั้งภาคอุตสาหกรรม บริการ และพาณิชยกรรม
2. คนท้องถิ่นที่อาศัยอยู่ในเมืองและมีอาชีพเกษตรกรรมจะถูกแย่งชิงกรรมสิทธิ์ที่ดิน โดยนายทุน นักธุรกิจที่มีอำนาจเงินเหนือกว่า
3. ฐานของประชากรในกลุ่มคนจนและด้อยโอกาสจะเพิ่มจำนวนมากขึ้นโดยกระจายกันอาศัยอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ ที่ยังไม่ได้ใช้ประโยชน์ โดยเฉพาะพื้นที่ของทางราชการ เช่น ราชพัสดุ เทศบาล และการรถไฟ ฯลฯ รวมทั้งที่ของเอกชนเดิม ซึ่งจะต้องมีปัญหากการไล่สื้อ ทั้งโดยการเจรจาและการใช้ความรุนแรงและกฎหมายบังคับ
4. ความเป็นอัตลักษณ์ของประชากรเหล่านี้ จะมีจำนวนหนึ่งประมาณร้อยละ 10-20 ของจำนวนครัวเรือนในแต่ละชุมชนมีสภาพชีวิตที่คุ้นชินกับสภาพความยากจนหาเช้ากินค่ำดิ้นรนช่วยเหลือตัวเอง ไม่สนใจความผันแปรทางสังคม ไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมใด ๆ กับ เพื่อนบ้านและชุมชน และประการสำคัญอาจไม่ได้รับประโยชน์ใด ๆ ที่เป็นการช่วยเหลือจากภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชน ตลอดจนเข้าไม่ถึงบริการของรัฐไม่ว่ารูปแบบใด เช่น การมีบัตรประชาชน โครงการสามสิบบาทรักษาทุกโรค หรือแม้แต่กองทุนการเงินต่าง ๆ ที่ผ่าน

ไปยังผู้นำชุมชนหรือองค์กรชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่เข้าใจกันว่า เป็นเรื่องที่ประชาชนโดยองค์กรชุมชนจัดการกันเอง ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่คนภายนอกมักมองไม่เห็น

5. ถิ่นที่อยู่อาศัยของคนจนและคนด้อยโอกาสในเมืองในสายตาของคนภายนอก จะถูกมองว่าเป็นแหล่งแพร่ระบาดของปัญหาอาชญากรรม ยาเสพติด และโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ โดยเฉพาะโรคเอดส์โดยที่กลไกของรัฐไม่อาจเข้าไปจัดการได้ทันกับสถานการณ์ปัญหานั้น ๆ ได้ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ย่อมเปรียบเสมือนระเบิดเวลารอการจุดชนวนปัญหาให้เกิดขึ้นได้ตลอดเวลา หากไม่มีการวางแผนเพื่อคลี่คลายปัญหาต่างๆ ได้เท่าทันกับสถานการณ์ที่เพิ่มทวีความรุนแรงมากขึ้นเรื่อย ๆ ดังนั้น ในการที่จะแก้ไขและคลี่คลายปัญหาดังกล่าว ทุกฝ่ายจะต้องร่วมมือร่วมใจกันอย่างเต็มที่ ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน จำเป็นที่จะต้องมีความเป็นเอกภาพ ในการมองปัญหาร่วมกัน โดยมีสมมติฐานที่ใกล้เคียงกัน ทั้งนี้ เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์และประเมินสถานการณ์ได้ ตามความเป็นจริง จึงจะสามารถส่งผลให้บรรลุเป้าหมายได้ ซึ่งคงเป็นเรื่องที่ยากแต่ก็มีความจำเป็นอย่างยิ่ง

อย่างไรก็ตาม ในงานวิจัยชุดนี้ผู้วิจัยต้องการชี้ให้เห็นถึงช่องว่างของความเข้าใจปัญหาที่คนภายนอกอาจเข้าใจไม่ได้ถึงความสัมพันธ์เชิงลึกที่มีอยู่ในกลุ่มคนยากจนดังกลุ่มเป้าหมายตัวอย่าง ซึ่งในที่นี้มุ่งเน้นที่ชุมชนในเขตเมืองขอนแก่น ซึ่งแม้จะผ่านช่วงเวลาที่ได้มีองค์กรเอกชน และรัฐ เข้าไปดำเนินการพัฒนาในด้านต่างๆ มากกว่า 10 ปี จนถึงปัจจุบันที่รัฐบาลมีนโยบายให้ความช่วยเหลือด้านต่าง ๆ อย่างชัดเจนแล้วก็ตาม แต่ก็กล่าวได้ว่ามีแต่สัมฤทธิ์ผลเชิงนโยบายเท่านั้น ยังไม่มีสัมฤทธิ์ผลเชิงปฏิบัติที่จะเข้าถึงกลุ่มคนยากจนและด้อยโอกาสอย่างแท้จริงให้เห็นเป็นรูปธรรม

2.4 ข้อเสนอแนะแนวทางและยุทธวิธีในการแก้ปัญหา

จากสภาพปัญหาดังกล่าวข้างต้น หากตั้งคำถามว่ามีแนวทางที่จะแก้ไขปัญหาได้อย่างไร โดยวิธีใดได้หรือไม่ คำตอบก็คือ คิดว่าน่าจะทำได้ แต่คงไม่ใช่เรื่องที่จะกระทำได้ง่าย เพราะนอกจากจะต้องอาศัยความร่วมมือ ร่วมใจหลาย ๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ทั้งภาครัฐและเอกชน โดยมีกระบวนการที่ร่วมกันแล้วในทางปฏิบัติ ก็ยังต้องมีรูปธรรมในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน แบ่งปันกัน ทั้งในทางความคิด วิธีการ และทรัพยากร ที่สามารถจะแลกเปลี่ยนให้กันและกันได้อย่างยุติธรรม และหากความร่วมมือนั้นสามารถพัฒนาไปสู่การกำหนดแผนและนโยบายตลอดจนยุทธศาสตร์และยุทธวิธีได้อย่างสอดคล้องต้องกันก็เชื่อว่า ปัญหาต่าง ๆ ไม่น่าจะหนักหน่วงสลับซับซ้อนเพียงใด ก็สามารถแก้ไขคลี่คลายได้ เป็นที่พอใจของทุกฝ่าย

อย่างไรก็ตามก็เป็นโอกาสดีที่เมื่อ ฯพณฯ ท่านนายกรัฐมนตรี พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตรได้มาเยือนจังหวัดขอนแก่น ในคราวประชุมเชิงปฏิบัติการยุทธศาสตร์การแก้ปัญหาและจัดการปัญหาความยากจนของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือเมื่อวันที่ 23 สิงหาคม 2545 ซึ่งท่านได้กล่าวถึงยุทธศาสตร์การแก้ปัญหาความยากจนเป็นหลัก ที่พอสรุปได้ดังนี้คือ

หลักการ

1. ประเทศไทยมีความแตกต่างทางสังคม 2 สังคมในประเทศเดียวกัน(หนึ่งประเทศสองวิถี) คือสังคมเมืองของคนมีฐานะ มีการศึกษา กับสังคมของคนชนบทที่เป็นเกษตรกร สิ่งที่รัฐบาลทำอยู่ คือ พัฒนาสังคมฐานล่าง เพื่อให้ช่องว่างระหว่างสังคมส่วนบนกับสังคมฐานล่างแคบลง
2. การแก้ไขปัญหาความยากจนเกี่ยวข้องโดยเฉพาะกับเรื่องของการสร้าง
3. เชื่อว่าโครงสร้างทางกฎหมายที่ออกมาแต่ละฉบับขาดการมองแบบบูรณาการและสะสมมาจนทำให้เกิดอุปสรรคต่อการสร้างโอกาสให้กับคนยากจน หรือคนที่ไม่มีสิทธิมีเสียง ซึ่งต้องมีการแก้ไขโครงสร้างของกฎหมาย โดยปรับปรุงวิธีการออกกฎหมายให้ประชาชนมีส่วนร่วมมากขึ้น “กฎหมายจะต้องปลดปล่อยศักยภาพคนจนที่อยู่ในสังคม”
4. แก้ไขแผนการพัฒนาประเทศ ในส่วนของการบริหารงบประมาณ โดยสร้างระบบเงินออมในการพัฒนาเศรษฐกิจชนบท การเปิดและสร้างโอกาสให้กับผู้ที่อยู่ในชนบทได้เพิ่มรายได้ลดรายจ่าย เพิ่มโอกาสในการเข้าถึงแหล่งความรู้และแหล่งทุน เช่น นำโครงการต่าง ๆ ของรัฐไปสู่ชนบท ให้โอกาสคนจนมากขึ้นในการเข้าถึงแหล่งทุน
5. แปลงยุทธศาสตร์ให้เป็นผลในทางปฏิบัติโดยนำปัญหาต่าง ๆ มาทบทวนและวางยุทธศาสตร์ นำร่องไว้ที่จังหวัดหนองบัวลำภู ในภาคอีสานตอนเหนือเป็นจุดแรก
6. จะจัดประชุมเชิงปฏิบัติการเกี่ยวกับปัญหาที่ดิน ภายในระยะเวลา 3-4 เดือนนี้

รูปธรรมโดยกว้าง ๆ

1. จะแก้ไขปัญหาความยากจนของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้มีรายได้ครบครัวละ 10,000 บาท ต่อเดือน
2. ถือว่าต้องนำที่ดินมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด เพราะที่ดินเป็นทรัพย์สินแบ่งกั้นของคนจน ดังนั้นต้องนำที่ดินมาทำเงิน พร้อมกับการสร้างความสมดุลของการรักษาป่าไม้
3. จะออกหลักฐานรับรองสิทธิของคณจณทั่วประเทศในเรื่องของการออกเอกสารสิทธิที่ดิน รวมทั้งภูมิปัญญาชาวบ้าน เพื่อให้สามารถเป็นหลักฐานการกู้เงินจากธนาคารได้ โดยจะเริ่มปฏิบัติในปี 2546 ให้มีผลกับประชาชนในปี 4. จะเปลี่ยน2547 เพื่อให้ประชาชนมีเงินหมุนเวียนในมือหลายแสนบาท
4. จะเปลี่ยนที่ดินเป็นเบงก้นาที่ดินที่รกร้างว่างเปล่า มาเป็นที่ดินเกษตรให้มากที่สุดถือเป็นการแปลงสินทรัพย์ให้เป็นเงินทุน ทั้งนี้เมื่อพิจารณาจากหลักการในคำกล่าวของ ฯพณฯท่านนายกรัฐมนตรี ครั้นนี้อาจจะถือได้ว่าเป็นหลักการ ที่จะนำไปใช้เป็นแนวทางในการกำหนดนโยบาย และแผนในทางปฏิบัติให้กับหน่วยงานต่าง ๆ ทุกระดับที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์ปัญหาคนจนและความยากจน ทั้งนี้ก็มีข้อสังเกตบางประการที่น่าสนใจว่าการมองทะลุเชิงโครงสร้างจะเพียงพอสำหรับการนำไปสู่กระบวนการแก้ไขที่เป็นรูปธรรมอย่างไร จะปรับปรุงหรือปฏิรูปเชิงโครงสร้างได้มากน้อยเพียงใด โดยเฉพาะจะมีเนื้อหาสาระและความเข้าใจต่อปัญหาความยากจนในระดับที่เป็นปมซ่อนเร้นหรือถูกมองข้ามไปมาเนิ่นนานอย่างทีกล่าวในงานวิจัยครั้งนี้ เนื้อหาและประเด็นที่เกี่ยวข้องกับคนยากจนที่ซ่อนเร้นแอบแฝงจะถูกหยิบยกขึ้นมาให้อยู่ในบริบทของแนวทางและ

นโยบายที่รัฐจะถือเป็นประเด็นหนึ่งในแผนการดำเนินงานต่อจากนี้ไปมาน้อยเพียงใด เนื้อหาและประเด็นเหล่านี้คงอีกนานที่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชนจะสามารถมีกระบวนการร่วมกันที่จะทำความเข้าใจร่วมกันอย่างเป็นรูปธรรมและถือเสมือนหนึ่งเป็นปัญหารากเหง้าของสังคมไทยโดยแท้และประการสำคัญกรอบคิดและวิสัยทัศน์ของผู้ที่จะปฏิบัติงานสนองนโยบายของรัฐจะเข้าใจหรือสามารถปรับเปลี่ยนวิธีคิดและทัศนคติให้เป็นไปได้อย่างสอดคล้องกับแนวทางและนโยบาย ดังที่ฯ ท่านนายกรัฐมนตรีได้กล่าวหรือไม่เพียงใด

สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นเหตุปัจจัยที่สำคัญอย่างยิ่งในการเข้าไปเกี่ยวข้องในกระบวนการเข้าไปแก้ปัญหาความยากจนและคนจนในทุกบริบทของสังคม ทั้งในระดับโครงสร้างและระดับที่เป็นสถานการณ์ปัญหาที่แท้จริงของประชาชน

ดังนั้นผู้วิจัย จึงใคร่ขอเสนอแนวทางที่ควรดำเนินการอย่างสร้างสรรค์ดังนี้

1. ทุกฝ่ายควรสนับสนุนส่งเสริมให้ผู้นำสมาชิกในชุมชน ได้มีความตระหนักถึงสถานการณ์ปัญหาต่างๆด้วยตนเองและสามารถคิดค้นหาวิธีการเพื่อแก้ปัญหานั้นๆได้เท่าทันกับสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้น
2. ต้องมีกระบวนการเข้าถึงกลุ่มคนในระดับที่เป็นกลุ่มคนยากจนด้อยโอกาส ซึ่งซ่อนเร้น และแอบแฝงด้วยทัศนคติที่ยอมรับศักดิ์ศรีและสิทธิความเป็นมนุษย์โดยเท่าเทียมกันพร้อมทั้งมีกระบวนการที่เป็นรูปธรรมในการสนับสนุนส่งเสริมยกระดับสถานะของกลุ่มคนดังกล่าว ให้เข้าใจและเข้าถึงสิทธิและผลประโยชน์พื้นฐานที่พวกเขามีสิทธิ์จะได้รับอย่างเป็นฝ่ายกระทำ
3. ควรสนับสนุนให้องค์กรชุมชนมีความเข้มแข็งและสามารถเป็นแกนกลางในการแก้ปัญหาต่างๆของชุมชนด้วยวิถีประชาธิปไตย ที่มีพื้นฐานจากวัฒนธรรมชุมชนในอดีตจนถึงปัจจุบัน
4. ควรสนับสนุนให้องค์กรชุมชน ประสานกันเป็นเครือข่ายพันธมิตร ที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีการแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูล และหนุนช่วยทรัพยากร และปัจจัยสร้างสรรค์ต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่สร้างสรรค์และยุติธรรมอย่างเท่าเทียมกันในทุกกลุ่มเป้าหมาย
5. ควรสนับสนุนส่งเสริมให้ชุมชนได้พัฒนากลุ่มออมทรัพย์ให้เป็นสถาบันการเงินหรือธนาคารชุมชนที่มีประสิทธิภาพสามารถรองรับอาชีพต่าง ๆ ที่ไม่ขัดต่อกฎหมายและจารีตประเพณี
6. ควรสนับสนุนส่งเสริม งานอาชีพ ที่สามารถประกอบรายได้ในชุมชน ในรูปธุรกิจชุมชนโดยการฝึกอบรม เพิ่มฝีมือแรงงานให้สอดคล้องกับปัจจัยเกื้อหนุน ที่มาจากภาคเกษตรกรรมในชนบทที่สามารถเชื่อมโยงกันได้ ด้วยพื้นฐานวัฒนธรรมที่มีอยู่ด้วยกัน
7. ควรให้มีการประสานแหล่งทรัพยากร เพื่อสนับสนุนให้การแก้ปัญหาบรรลุเป้าหมาย ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับนโยบายของรัฐบาล
8. ควรการผลักดัน นโยบายให้รัฐเร่งออกกฎหมาย พรบ.ชุมชนแออัด ตามเจตนารมณ์ที่มีอยู่ในรัฐธรรมนูญใหม่ ให้ได้เร็วที่สุดเพื่อสร้างบรรทัดฐานและมาตรฐานในทางปฏิบัติให้เท่าเทียมกันทุกฝ่าย
9. การขยายความร่วมมือของกลุ่มพลังต่างๆ ในสังคมควรให้รวมตัวกันในรูปแบบประชาคม ให้มีส่วนร่วมรับผิดชอบร่วมกัน ซึ่งประกอบด้วย เครือข่ายองค์กรชุมชน ข้าราชการ นักพัฒนาสังคม นักธุรกิจ

นักโภชนาการ และนักการเมืองท้องถิ่น โดยมีวิสัยทัศน์เพื่อเมืองที่น่าอยู่และชนบทที่ยั่งยืนขณะเดียวกันโดยกระบวนการทั้งหมดนี้ก็มีจุดอ่อนที่ควรระมัดระวังด้วยดังนี้

1) ด้วยเหตุที่สถานการณ์ภาพบุคคลโดยเฉพาะกลุ่มคนที่ด้อยโอกาสส่วนใหญ่ขาดหลักฐานภูมิปัญญาทางการศึกษา มีเครือข่ายที่ค่อนข้างจำกัดและอาจเป็นทายาทในรุ่นที่ 3 รุ่นที่ 4 ไม่สามารถสืบสาวบรรพบุรุษของตนเองได้กลุ่มคนเหล่านี้ไม่อาจรองรับกฎเกณฑ์ระเบียบปฏิบัติและกฎหมายที่โครงสร้างรัฐยังมีความจำเป็นต้องยึดถือปฏิบัติ หากต้องมีการยืดหยุ่นผ่อนปรน อาจไม่มีใครกล้าจะรับผิดชอบได้ รัฐจะมีกระบวนการจัดการที่เหมาะสมอย่างไร

2) ในกรณีที่ชุมชนมีการรวมตัวเป็นคณะกรรมการก็มักจะมีปัญหาในส่วนของผู้นำที่มีความขัดแย้งในผลประโยชน์หรือมีแนวคิดในการทำงานที่เลือกจะเป็นฐานหรือเครื่องมือให้กับ นักการเมืองหรือพรรคการเมืองที่ค้ำประกันผลประโยชน์เชิงอำนาจกระทั่งกลายเป็นกลุ่มอิทธิพลในชุมชนท้องถิ่น กลุ่มเหล่านี้จะไม่สนใจคนยากจน

3) ผู้นำชุมชนโดยส่วนใหญ่มักจะมีข้อขัดแย้ง ขาดความเป็นเอกภาพจากเหตุปัจจัยภายในและภายนอก บางครั้งต้องคำนึงถึงสถานะภาพของตนเองมากกว่าที่จะเอื้ออาทรต่อผู้อื่นโดยเฉพาะกับกลุ่มคนยากจนที่ไร้สถานะภาพ

4) ผู้นำในองค์กรของประชาชนมีพัฒนาการไม่เท่าเทียมกัน ทำให้มีปัญหาในการประสานความร่วมมือและการหนุนช่วยซึ่งกันและกันอย่างมีประสิทธิภาพ

บทที่ 3

บทสรุปรายงานและข้อคิดเห็น

เฉพาะกรณีศึกษากลุ่มคนผู้ด้อยโอกาสที่สวัสดิการรัฐ-เอกชนเข้าไม่ถึง

1. ความหมายของคนยากจนและผู้ด้อยโอกาสกลุ่มนี้หมายถึงกลุ่มคนที่มีวิถีชีวิตและดำรงอยู่จริง ณ จุดใดจุดหนึ่งในพื้นที่ทั้งในเขตชนบทและในเมือง
2. รายงานกรณีศึกษานี้มุ่งเน้นที่จะค้นหา และศึกษาสภาพการดำรงอยู่ของพวกเขาในพื้นที่ชุมชนแออัดริมทางรถไฟจังหวัดขอนแก่น ด้วยวิธีการสัมภาษณ์อย่างครอบคลุมเป้าหมาย ซึ่งมีอยู่กระจัดกระจายด้วยการจับจองพื้นที่ว่างของการทางรถไฟเป็นที่อยู่อาศัยมานานกว่า 50 ปีแล้ว
3. สมมุติฐานที่นักวิจัยสนใจการดำรงอยู่ และวิถีการดำเนินชีวิตของคนกลุ่มนี้ เกิดจากการที่ นักวิจัยเคยมีประสบการณ์ ในการเข้าไปทำงาน ตามโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมในชุมชนเป้าหมาย ด้วยกระบวนการแบบมีส่วนร่วมทุกฝ่ายตั้งแต่ปี พ.ศ.2536 -2542 และได้พบว่าการทำงาน แม้จะใช้กระบวนการมีส่วนร่วมที่เข้าไม่ถึงคนกลุ่มหนึ่งที่มีจะไม่ค่อยมีโอกาสเข้ามาร่วมกิจกรรมหรือเข้าร่วมแต่ไม่เคยมีบทบาทใด ๆ แม้แต่จะเป็นผู้รับประโยชน์บ้างก็ตาม ทั้งนี้โดยที่โครงการทุกโครงการล้วนมีจุดประสงค์ และเป้าหมายที่จะกระจายการมีส่วนร่วมและรับประโยชน์ให้เท่าเทียมและอย่างทั่วถึงกัน
4. ข้อสังเกตดังกล่าวข้างต้น ได้สะท้อนปรากฏการณ์อันเป็นอัตลักษณ์ของคนกลุ่มนี้ที่เหมือนกับไม่สนใจส่วนรวม ไม่เสียสละ ไม่กระตือรือร้น รวมทั้งไม่เข้าใจปัญหาใด ๆ ไม่กล้าแสดงออกไม่แสดงความคิดเห็น และมักจะเข้าร่วมบางครั้งที่อาจจะถูกเกณฑ์มา หรือสนใจเพียงแค่อายุรู้ ประเภทอยู่หลัง แอบฟัง บังเสาะ เผ้าดู อยู่ไม่นาน คนกลุ่มนี้จะมากขึ้นในชุมชนที่ไร้หลักฐานและเป็นที่พักพิงอาศัยของครัวครัวอพยพมาจากที่ใดก็ได้
5. การศึกษาสภาพความเป็นไปของคนกลุ่มนี้ เริ่มจากการศึกษาสภาพครอบครัว ประวัติ ความเป็นมาของครอบครัว การดำรงชีวิต วิถีการดำเนินชีวิตและการเปลี่ยนแปลง การดิ้นเพื่อแก้ปัญหาตนเอง การเข้าเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับโครงการช่วยเหลือต่าง ๆ ปฏิสัมพันธ์กับ เพื่อนบ้าน การเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชน และความคิดเห็นย้อนกลับที่เป็นอุปสรรคต่อการเข้าร่วมและการรับประโยชน์จากโครงการและกิจกรรมดังกล่าว โดยให้กระบวนการสัมภาษณ์ ลึกเป็นรายบุคคลและครอบครัว รวมทั้งการใช้กระบวนการกลุ่ม
6. สรุปข้อคิดเห็นโดยรวมพบว่าคนกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีจำนวนและปริมาณมากพอควร และมีทั้งที่อาศัยอยู่เดิมตั้งแต่รุ่นพ่อรุ่นลูกและรุ่นหลานที่สืบเนื่องกันมากกว่า 50 ปีและมีทั้งที่เพิ่งจะอพยพเข้ามาอยู่ใหม่ และแม้จะมีรายละเอียดที่มาที่ไปต่างกันแต่สภาพชีวิตที่ดำรงอยู่จะคล้าย ๆ กัน และประการสำคัญได้มีครอบครัวใหม่จำนวนหนึ่งที่พากันอพยพมาจากชายแดนฝั่งประเทศแถบจังหวัดเลย และเป็นคนหนุ่มสาว ซึ่งพวกเขาอาจจะพบว่าชุมชนแออัดเช่นนี้เป็นที่ปลอดภัยสำหรับพวกเขา ไม่ว่ากรณีใด ๆ ก็ตาม ข้อมูลนี้น่าสนใจมากแต่ยังไม่มีโอกาสสัมภาษณ์ลึก เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มาที่ไปอย่างแท้จริง

ข้อสังเกตต่อกระบวนการจัดการสวัสดิการและการเข้าไปช่วยเหลือของกลไกเชิงโครงสร้างของรัฐ ราชการ น่าจะมีข้อจำกัดและอุปสรรคอย่างมากในการเข้าถึงคนกลุ่มนี้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องแนวนโยบาย กฎหมาย ระเบียบปฏิบัติ ตลอดจนกรอบความคิดและวิธีการทำงานของผู้ปฏิบัติงานอันเป็นมูลเหตุและปัจจัยที่พอจะเข้าใจกันได้โดยทั่วไป แต่ที่คิดและน่าสงสัยที่ควรประเมินฐานะบทบาทร่วมกันหรือไม่ว่าก็คือ เหตุปัจจัยที่เกิดในกระบวนการทำงานของภาคเอกชนว่าจะอยู่ในบริษัทเดียวกันหรือไม่อย่างไร โดยเฉพาะกรอบคิดและวิธีการทำงานการเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายใด ๆ ก็ตาม

ทั้งหมดนี้ เป็นข้อสังเกตเพิ่มเติม เพื่อนำเสนอให้เป็นข้อถกเถียงและวิพากษ์วิจารณ์กันในงานวิจัยครั้งนี้

ข้อมูลตัวอย่างกลุ่มคนเป้าหมายเฉพาะกรณีศึกษา

ข้อมูลบุคคลเป้าหมาย 1

ชื่อ_นางทอง พงษ์สันเทียะ อายุ 74 ปี

ที่อยู่ ชุมชน เทพารักษ์ ตอนปลาย จังหวัดขอนแก่น

สถานภาพครอบครัว

นางทองเคยแต่งงานเมื่ออายุ 20 ปี กับสามีคนแรกอยู่กันไม่นาน สามีไปก็ไปรับจ้างตัดอ้อยที่ชลบุรี และหายสาบสูญไป ไม่เคยได้ข่าวหรือติดต่อกันอีกเลย ต่อมานางก็แต่งงานใหม่อยู่กันไม่นานอีกสามีคนที่สอง ก็ไปบวชที่บ้านเหล่านาดีและไม่ยอมสึกจากพระจนถึงปัจจุบัน นางจึงต้องอยู่คนเดียวโดยไม่มีบุตรกับสามีทั้งสองคนเมื่อประมาณ 30 ปีก่อน น้องชายที่มีครอบครัวได้เสียชีวิตโดยไม่ทราบสาเหตุทั้งลูกเล็ก ๆ ไว้ 3 คน น้องสะใภ้ไปสามีใหม่ นางจึงต้องรับเอาหลานทั้ง 3 คน มาเลี้ยงดู โดยอาศัยอยู่ในชุมชนเทพารักษ์มาโดยตลอด จนกระทั่งทุกวันนี้ และขณะเดียวกันนางยังได้รับเลี้ยงเด็กอีก 3-4 คน ที่แม่เด็กซึ่งเข้าใจว่าเป็นหญิงบริการนำมาฝากให้ช่วยเลี้ยงและกักขังลูกไว้กับนางโดยไม่ติดต่อกลับมาอีกเลย นางก็ต้องรับภาระเลี้ยงดูแลอยู่ด้วยกันจนทั้งหมดเติบโตขึ้นเป็นหนุ่มเป็นสาว

สภาพปัญหา

ชีวิตของหลาน ๆ และเด็กที่แม่นำมาฝากเลี้ยง บางคนก็มีหลักฐาน บางคนก็ไม่มีหลักฐานได้ถูกเลี้ยงดูตามสภาพวิถีชีวิตในชุมชนสลัม ต่างเติบโตและแยกย้ายกันไปใช้ชีวิตของตน เช่น นายสมนึกที่เป็นหลานชายแท้ ๆ คนโต ได้ไปเป็นกรรมกรอยู่ที่จังหวัดนครปฐม หายไปนาน จนกระทั่งวันหนึ่งในปี 2539 นางก็ได้รับการติดต่อจากนายจ้างของหลานชายว่านายสมนึกป่วยหนักจะส่งตัวกลับมาให้และวันหนึ่งก็มีผู้นำส่งร่างของหลานชายกลับมาในสภาพที่ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ ร่างกายอันผอมแห้งถูกห่อหุ้มด้วยผ้าหลายผืน และมีกลิ่นอูจจาระเหม็นคุ้ง นางรับร่างหลานชายที่ยังมีชีวิตมาโอบอุ้มอย่างมิได้รังเกียจและจัดที่นอนให้ตามสภาพ ทั้งที่ไม่ทราบว่าหลานชายป่วยเป็นอะไร แต่นางก็จัดการชำระร่างกายให้หลาน เปลี่ยนเสื้อผ้าให้ นำเสื้อผ้าเก่าไปซักโดยไม่ซักถามสักคำว่าป่วยเป็นอะไร ด้วยความรักและสงสารหลานแต่ในที่สุดนางก็ทราบจากหมอเมื่อพาหลานไปโรงพยาบาลว่าหลานป่วยเป็นโรคที่ชาวบ้านเรียกกันว่า เอดส์ นั่นเอง

อย่างไรก็ตาม แม้ชาวบ้านจะสื่อสารกันด้วยความกลัว และรังเกียจ แต่นางก็ไม่สนใจ นางพยายามที่จะพาหลานไปรักษา และช่วยเหลือพยาบาลอย่างสุดความสามารถ จนหลานชายมีอาการดีขึ้นระยะหนึ่ง กระทั่งสามารถเดินเหินไปมาได้ รวมทั้งไปโรงพยาบาลด้วยตนเองได้ แต่ก็เป็นที่ทราบกันดีว่าโรคนี้รักษาไม่หาย เพียงแต่อาการจะทุเลาไปบางครั้งบางคราวเท่านั้น และในที่สุดหลานชายก็ตายในชายคาบ้านของนางทอง ด้วยความอบอุ่นและการถึงที่สุดของชีวิตตนเอง

การปรนนิบัติผู้ป่วยเอดส์ด้วยความตั้งใจ และด้วยความรักของนางทองได้เป็นเรื่องราวที่กล่าวขานกันอย่างชื่นชมในหมู่คนที่ทำงานด้านเอดส์ ทั้งภาครัฐและองค์กรเอกชน นางทองหญิงชาวบ้านธรรมดา ที่มีชีวิตส่วนใหญ่อยู่ในสลัมได้ขึ้นเวทีอภิปรายประสบการณ์ในการดูแลและพยาบาลผู้ป่วยเอดส์ที่บ้านจนเป็นที่ยอมรับ

แต่นางเองกลับแปลกใจว่า ทำไมผู้คนจึงตื่นเต้นกันมาก ทั้งที่การกระทำของนางเองไม่ใช่เรื่องแปลกอะไร เพราะที่เข้าไปก็ด้วยความรัก ความผูกพันที่นางได้เลี้ยงหลานคนนั้นมาตั้งแต่เล็กจนโต เป็นความรักที่ยากจะอธิบายให้คนอื่นเข้าใจได้ และถ้าหลานยังมีชีวิตอยู่ก็จะต้องดูแลพยาบาลรักษาต่อไปจนถึงที่สุด

นอกจากนี้นางทองยังเป็นแม่พระให้กับเด็กวัยใกล้เคียงกับหลานที่ถูกแม่มานำมาฝากเลี้ยงอีก 4 คน จนเด็กเหล่านั้นโตขึ้นแล้วต่างก็แยกย้ายกันไป แต่มีอยู่คนหนึ่งที่ยังอยู่กับนางทองจนกระทั่งมีครอบครัว และมีลูกเล็กให้ยายทองได้เลี้ยงดูอีกคนหนึ่ง โดยที่ลูกชายและลูกสะใภ้ต่างก็ไปหางานทำ นาน ๆ จึงจะกลับมาครั้งหนึ่ง ภาระของยายทองก็ต้องเป็นผู้เลี้ยงดูหลานน้อยต่อไปจนหลานน้อย ขณะนี้อายุ 3-4 ขวบปีแล้ว

ภาระของนางทองที่ต้องดูแลเลี้ยงดูผู้อื่นทั้งหลานแท้หลานเทียมยังพัวพันไปถึงครอบครัวของหลานสาวอีกคนหนึ่งที่ยังเลี้ยงดูตั้งแต่เล็กจนโตเข้าวัยเกือบจะกลางคนแล้ว คือนางสาวอัมพร น้องสาวนายสมนึกที่เสียชีวิตไป ที่ปัจจุบันอายุ 34 ปี แล้ว ทั้งนี้ขณะที่นางอัมพรเป็นสาว แรกวันวัย 17 -18 ปี ที่นางทองได้เลี้ยงดูมาด้วยการพากันไปขายของตามงานเทศกาล และวันหนึ่งก็ได้พบกับนายสมบุญที่อายุแก่กว่านางอัมพรเกิน 30 ปี นายสมบุญมีอาชีพเป็นผู้จัดการของเล่นสนุกประเภทชิงช้าสวรรค์ รถหมุน รถม้า ฯลฯ ในงานเทศกาล อ้างว่าเป็นหม้าย ชอบที่นางอัมพรเป็นเด็กเรียบร้อยอยากได้มาช่วยงานจึงขอแต่งงานด้วย ยายทองสอบถามหลานสาวแล้วหลานยินยอมจึงยกให้แต่งงานกัน โดยหวังว่าหลานจะเป็นฝั่งเป็นฝาหมดห่วง

แต่เรื่องราวของหลานมิได้ราบรื่นเช่นนั้น ระยะแรกนายสมบุญก็ดูแลนางอัมพรในฐานะภรรยาค่อนข้างดี ให้เก็บเงินเก็บทองซึ่งก็ไม่มากนัก ครั้งละ 1,000-2,000 บาท มากที่สุด 3,000 บาท และยังพานางอัมพรเข้าไปในแวดวงเพื่อนฝูง ซึ่งที่จริงก็คือวงของผู้เล่นการพนันในบ่อนประเภทต่าง ๆ จุดนี้เองที่ทำให้นางอัมพรได้มีอาชีพและมีรายได้ของตนเองขึ้นอย่างหนึ่งคือเป็นผู้ให้บริการ ชื่อทุกอย่างที่ผู้เล่นการพนันในบ่อนต้องการ ตั้งแต่ น้ำชา กาแฟ บุหรี่ ขนม ข้าวปลาอาหาร จนถึงให้บริการรับใช้ ล้างถ้วย ล้างชาม เก็บกวาดภายในบ่อน ทำให้นางอัมพรมีรายได้ วันละ 300-400 ซึ่งเป็นรายได้ที่นางอัมพรไม่เคยได้มาก่อน

แต่ชีวิตที่หักเหดำเนินผ่านไปได้เพียงไม่กี่ปี กระทั่งนางอัมพรมีลูกเกิดกับนายสมบุญถึง 4 คน นายสมบุญก็ล้มป่วยด้วยโรคเบาหวาน และอัมพฤกษ์ สุดท้ายคือช่วยตัวเองไม่ได้เมื่อวัยเลย 60 ต้น ๆ เท่านั้น การเจ็บป่วยของสามีเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ และในที่สุดนายสมบุญก็ต้องมานอนให้นางอัมพรและยายทองต้องรับภาระดูแลรักษาอยู่ จนกระทั่งนายสมบุญเสียชีวิต ทิ้งให้นางอัมพรเป็นหม้ายตั้งแต่วัยสาวกับลูกอีก 4 คน ซึ่งก็ไม่พ้นที่นางทองจะต้องเลี้ยงดูต่อไป

นางอัมพรเป็นหม้ายอยู่ไม่นานก็ได้รับการแนะนำให้รู้จักนายสามิตร คนอำเภอกุเวียง ที่เคยมีอาชีพขับรถบัส อายุ 48 ปี จนชอบพอกันตกลงจะอยู่ร่วมกัน โดยนายสามิตรซึ่งเป็นหม้ายได้เข้ามาอยู่ในบ้านของนางทองด้วยอีกคน แต่ก็ปรากฏว่านายสามิตรนั้นตกอยู่ในสภาพร่างกายทรุดโทรมเลิกระบดลัสมตั้งแต่อายุ 35 ปีแล้ว ด้วยสาเหตุที่นายสามิตรเล่าให้ฟังว่าระหว่างขับรถก็กินยาบ้า ยาขยัน ยาหันใจผสมกระทั่งแดง กินอยู่ 10 ปีติดต่อกัน จนกระทั่งมีอาการ มึนชา สมองไม่สั่งงาน สายตาใช้การไม่ได้ เป็นอุปสรรคต่ออาชีพการขับรถโดยเฉพาะรถบัสที่ต้องขับระยะไกล เมื่อเลิกระบดลัสมก็หันมาเป็นลูกจ้างขับรถสวนตัวอยู่ได้ระยะหนึ่ง อาการสมองไม่สั่งงานก็เพิ่มมากขึ้น และไม่มีโอกาสได้ตรวจสภาพร่างกายด้วยชัดเจนเรื่องเงิน ในที่สุดก็ต้องออกจากงานขับรถ ต้องมาอาศัยนางอัมพรภรรยาช่วยดูแล พร้อมกับได้ลูกสาวกับนางอัมพรอีกคนหนึ่งเท่ากับเป็นลูกคนที่ 5

ของนางอัมพร และนี่ก็ถือเป็นภาระอีกส่วนหนึ่งที่เพิ่มขึ้นในรายคาบ้านของนางทอง หญิงชราวัย 74 ปี ที่เป็นประจุนักสังคมสงเคราะห์ให้กับผู้ยากไร้หมดสภาพจากสังคมที่ไม่มีทางไปได้เข้ามาพักพิงอย่างเป็นทางการ โดยไม่ต้องเสกสรรปั้นแต่งด้วยพิธีการใด ๆ

นางอัมพรเล่าว่าขณะนี้ในบ้านอยู่ด้วยกัน 7 ชีวิต มีนางทอง นางอัมพร นายสามิตร และลูก ๆ อีก 4 คน โดยลูกคนโตที่เป็นผู้ชายนางได้ส่งไปบวชเณรที่วัดหนองแขงตราฐ ตั้งใจจะให้บวชเรียนเพราะนางไม่มีปัญญาจะส่งลูกเรียนได้ ต้องอาศัยขายผ้าเหลืองและพูดอย่างไม่อายว่าขณะนี้ทั้งบ้านพึ่งพาข้าวกันบาตรของท่านเณรลูกชายทุกวันนางจะไปหาเณรซึ่งจะคอยเก็บข้าวและกับข้าวไว้ให้ของที่พระเณรในวัดเหลืออัน (กิน) นางก็จะนำกลับมาเลี้ยงครอบครัวที่บ้าน นี่จึงเป็นสถานสงเคราะห์อีกรูปแบบหนึ่ง อันเป็นที่พึ่งพิงของคนยากจนหมดสภาพได้ดังกล่าว

เรื่องราวของนางทองและครอบครัวยังมีผู้มาเกี่ยวกันอีกหลากหลาย โดยเฉพาะกลุ่มหญิงบริการที่นำลูกมาฝากให้นางทองช่วยเลี้ยงและหนีหายไป แต่บางคนก็มา ๆ ไป ๆ ดังหญิงวัยกลางคนคนหนึ่งอายุใกล้ 50 ปี แล้วแต่ สติไม่ค่อยสมประกอบพอพูดรู้เรื่องแต่อารมณ์อ่อนไหวง่ายหล่อนอาศัยเพิงพักในที่ใกล้ ๆ รายคาบ้านนางทองกับลูกน้อย 1 คน ที่นางทองก็ช่วยดูแลอยู่ด้วยและหญิงคนนี้ก็มีลูกสาวอีกคนหนึ่ง ที่ปัจจุบันเข้าใจว่าไปขายบริการอยู่ในเขตจังหวัดปราจีนบุรีชั่วคราวที่รับมาแจ้งว่า ขณะนี้ลูกสาวนางป่วยด้วยโรคเอดส์อีกคน แต่ไม่ได้ติดต่อกัน

จุดสะท้อนปัญหา

นางอัมพรพยายามจะบอกว่าที่ชีวิตทุกคนต้องตกต่ำอยู่ในสภาพเช่นนี้ เพราะว่าขาดโอกาส ดังเช่น พี่น้องของตนทั้ง 3 ที่ พ่อตายตั้งแต่เด็ก อาศัยนางทองเลี้ยงดูก็เลี้ยงแบบพอได้กินอยู่ไปวัน ๆ อาชีพของนางทองที่ขายของเล็ก ๆ น้อย ๆ อยู่ที่บ้าน โดยกู้ยืมเงินเขามาลงทุนดอกเบียร์ร้อยละ 20 ขายไปกินไป ทุนหายกำไรหดเหลือแต่นี้สิน ขณะนี้ก็ต้องกู้เข้ามาซื้อกินหลายพันบาท ตนเองไม่ได้เรียนหนังสือ พี่น้องก็ไม่ได้เรียนหนังสือ จะไปทำมาหากินอะไรได้ยังดีที่สามีคนแรกเปิดช่องนำทางให้ได้เข้าไปในแวดวงของคนเล่นการพนัน จึงได้พอมืออาชีพไปช่วยบริการให้คนเหล่านั้น แต่ปัจจุบันบ่อนเปิดไม่ค่อยได้เพราะทางตำรวจเข้มงวดตามโครงการจัดระเบียบสังคม พลอยทำให้ตนตกงานขาดรายได้ไปด้วย จะไปปรับจ้างทำอะไรอย่างอื่น ขณะนี้ก็ทำไม่ได้แล้ว เพราะภาระในบ้านและลูก ๆ ที่ยังเล็กอยู่ ยายทองก็อายุมากแล้วคงช่วยเหลืออะไรไม่ได้มากเหมือนเมื่อก่อน

เมื่อถามความช่วยเหลือจากหน่วยงานต่าง ๆ นางอัมพรยอมรับว่า ไม่กล้าไปขอความช่วยเหลือ ไม่กล้าเข้าไปรวมกลุ่มเช่น กลุ่มกองทุน กลุ่มออมทรัพย์ก็ไม่กล้าเข้าไป เพราะคิดว่าคงไม่ได้ เพราะรู้ว่าตัวเองไม่มีอาชีพที่แน่นอน อาชีพในบ่อนการพนัน บอกไปเขาก็จะรังเกียจว่าเป็นอาชีพที่ไม่ดี แต่เพื่อนบ้านก็ไม่เคยกล่าวอะไรแก่ตน ไม่ได้เบียดเบียนกัน เงินกู้ยืมก็กู้มาจากแลกเปลี่ยนเงินกู้ พวกนี้ทำกันเป็นอาชีพอยู่แล้ว

สำหรับหน่วยงานราชการแต่ก่อนที่แม่ทองดูแลพี่ชายเคยเข้ามาให้ความช่วยเหลือแต่เมื่อพี่ชายตายแล้วก็ไม่มีใครเข้ามาช่วยเหลืออีก เรื่องกองทุนชุมชนกองทุนหมู่บ้านก็ไม่ได้เข้าไปเป็นสมาชิกกับเขา ไม่ทราบว่าเขาไปถึงไหนกัน ใครได้รับบ้างไม่ได้รับบ้างไม่ทราบ เพราะตนเองก็ไม่ได้รับ

สุดท้าย เมื่อถามถึงความคาดหวัง นางอัมพรสายหน้าบอกไม่หวังอะไร ชีวิตก็คงเป็นไปอย่างนี้หาได้ก็กินหาไม่ได้ก็ไม่ได้อีก บางครั้งลูกยังต้องกินนมช้นหวานหรือน้ำหวานบ่อย ๆ ลูกจึงไม่ค่อยแข็งแรง

ความเห็นนักวิจัย

กรณีครอบครัวของนางทอง และความเป็นมาของนางทองเป็นกรณีตัวอย่างของวิถีชีวิตที่มีความผูกพัน และความเอื้ออาทรนอกระบบโครงสร้างปกติของรัฐ ความสัมพันธ์นอกกรอบเชิงโครงสร้างดังกล่าวทำให้เกิดระบบอุปถัมภ์ที่ใช้ความสัมพันธ์ทางจิตใจในการเข้าช่วยเหลือเกื้อกูลกันดังกรณีที่นางทองได้ดูแลหลานแท้ ๆ ทั้งสาม ผนวกด้วยการเลี้ยงดูหลานเทียมที่มีคนนำมาฝากเลี้ยงโดยมิได้มีการแบ่งแยก อีกทั้งยังรับภาระเป็นที่พักพิงของกลุ่มคนอาชีพนาร้างเกียจที่หมดสภาพและคนป่วยไร้ญาติที่ไม่มีพื้นที่อยู่ในสังคมที่พัฒนาเชิงโครงสร้าง

การที่นางทองเอาใจใส่หลานที่ป่วยเป็นโรคเอดส์โดยไม่ใส่ใจว่าจะเป็นโรคติดต่อที่ร้ายแรง ตามความเข้าใจของคนทั่วไป ได้สื่อให้เห็นถึงความเข้าใจผิดตามกระแส กระทั่งกลายเป็นความรุนแรงเชิงโครงสร้างที่กระทำซ้ำเติมต่อผู้ป่วยเอดส์ ซึ่งแท้ที่จริงเขาควรจะมีสิทธิต่าง ๆ ตามฐานะของผู้ป่วยคนหนึ่ง ไม่ว่าจะป่วยเป็นโรคอะไรก็ตาม และโดยการดูแลผู้ป่วยด้วยจิตใจที่เปี่ยมด้วยความรักของนางทองนี้เอง จึงเปรียบเสมือนยานานเอกที่ทำให้ผู้ป่วยมีสภาพร่างกายที่ดีขึ้น ถึงแม้ไม่ถึงขั้นหายจากโรคที่เป็นอยู่ก็ตาม แต่ก็เป็นการยืดอายุให้ผู้ป่วยได้สัมผัสความสุขสุดท้ายในชีวิต นั่นคือ การอยู่ร่วมกับครอบครัวจนวาระสุดท้าย

นอกจากนั้น ความสัมพันธ์นอกกรอบเชิงโครงสร้างดังกล่าว ยังเป็นที่พักพิงของคนด้อยโอกาส ดังเช่น หญิงบริการที่เข้ามาอาศัยร่วมชายคา และผู้สูญเสียสมรรถนะในการประกอบอาชีพ ดังเช่น หลานชายทั้งสองที่มีจังหวะชีวิตเข้ามาเกี่ยวข้อง ดังหลานชายคนแรกที่เสียชีวิตไป และหลานชายคนที่สองที่ซ้ารอยเข้ามาเกือบจะคล้ายคลึงกัน

ความจำนนต่อสภาพและการดิ้นรนเพื่อชีวิตรอดของหลานสาวที่มีลูกถึง 5 คน ก็เป็นความอดทนอีกชนิดหนึ่ง หรืออีกรูปแบบหนึ่งที่สังคมภายนอกอาจจะรับรู้ได้ว่า อย่างน้อยรูปแบบวัฒนธรรมดั้งเดิม เช่น การอาศัยวัดเป็นที่พึ่ง ก็เป็นทางออกได้ทางหนึ่ง แม้เป็นทางออกหรือทางเลือกที่คนภายนอกอาจถึงขั้นติฉินนินทาได้ว่า ไปเบียดเบียนพระหรือหากินกับวัด แต่หากคิดเปรียบเทียบกับปรากฏการณ์ที่เป็นอยู่ในสังคมที่มีการแสวงหาผลประโยชน์กันอย่างโจ่งแจ้งมากกว่าการอุปถัมภ์เกื้อกูลวัด หรือศาสนา ที่สังคมทั่วไปยิ่งสูงเท่าใดก็ยิ่งหาผลประโยชน์กันมากขึ้นเท่านั้น ประเพณีวัดครั้งหนึ่งกรรมกรครั้งหนึ่ง และเราก็ยิ่งเห็นควรว่าวัดควรจะเป็นที่พึ่งพิงให้กับผู้ยากไร้ ไม่มีทางเลือก ดังเช่น การนำลูกไปบวชเรียนของนางอัมพรนั่นเอง เป็นสิ่งที่สมควรที่สุด

สุดท้ายนักวิจัยเห็นว่ากรณีตัวอย่างเช่นนี้ได้สะท้อนถึงกลุ่มคนระดับรากหญ้าที่สุดอันอยู่นอกกรอบเชิงโครงสร้างที่พวกเขาดิ้นรนแสวงหาความอยู่รอด ตามสภาพของพวกเขาโดยมิได้หวังพึ่งพาการช่วยเหลือจากหน่วยงานที่อ้างว่ามีภาระกิจต้องรับผิดชอบแต่ประการใด

ข้อมูลบุคคลเป้าหมาย 2

ชื่อ นางปุ่น ประเสริฐกิจ อายุ 44 ปี นามสกุลเดิม จันทิโหล

ที่อยู่ 450/36 ชุมชนเทพารักษ์ตอนกลาง ต.ในเมือง อ.เมือง จ.ขอนแก่น

สถานภาพครอบครัว แต่งงานกับนายนิพล ประเสริฐกิจ อายุ 45 ปี มีบุตร 3 คน

คนโตเป็นผู้หญิงอายุ 19 ปี แต่งงานแล้วแยกไปอยู่กับสามี

คนที่สองเป็นผู้หญิง อายุ 14 ปี กำลังเรียน ม.3 โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ ต.บ้านแฮด

คนที่สาม เป็นผู้ชาย อายุ 12 ปี เรียน ป.5 ได้รับทุนช่วยเหลือจากมูลนิธิศุภนิมิต

ประวัติความเป็นมาของนางปุ่น

พ่อชื่อนายมา แม่ชื่อนางตุน เสียชีวิตแล้ว มีพี่น้อง 5 คน ชาย 3 คน หญิง 2 คน นางปุ่นเป็นลูกคนสุดท้อง บิดา-มารดา อยู่บ้านโจัด -บ้านไท ต.ภูทอง อำเภอเชียงยืน จังหวัดมหาสารคามมีอาชีพรับจ้างทั่วไป ไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง เมื่อบิดาเสียชีวิตตั้งแต่นางปุ่นอายุ 6 ขวบ มารดาจึงได้อพยพพาครอบครัวไปหาอยู่หากินที่บ้านบ่อ จังหวัดเลย จนกระทั่งนางปุ่นอายุได้ 14 ปีได้ถูกหลอกให้ลงมาหางานทำที่จังหวัดขอนแก่น (ประมาณปี) 2515 แต่ถูกนำไปขายสถานบริการที่ย่านประตูเหล็ก ต้องทำงานในสถานที่ดังกล่าว 2 ปี ก็ถูกตำรวจจับกุม และไม่ได้รับการประกันตัวเช่นคนอื่น ๆ จึงได้ถูกเจ้าหน้าที่ส่งตัวไปสถานกักกันสตรีไร้อาชีพนารีสวัสดิ์ จังหวัดนครราชสีมา โดยทราบว่าเป็นการกักขังเพื่อฝึกอาชีพและดัดสันดานเป็นเวลา 2 ปี ระหว่างถูกกักขังได้ทราบว่าแม่เสียชีวิตแต่ไม่สามารถขออนุญาตมาร่วมนงานศพแม่ได้ จนกระทั่งเวลาผ่านไปจนพ้นโทษจึงรีบเดินทางกลับจังหวัดเลย เพื่อตามหาพี่น้องที่เหลืออยู่แต่ก็ไม่พบใคร เพราะต่างแยกย้ายที่อยู่กันไปหมดแล้ว นี่จึงเป็นสาเหตุให้นางปุ่นเป็นคนไม่มีหลักฐาน ไม่มีใบเกิด ใบสุทธิ สัมมะโนครัวและหลักฐานอื่นใดจะแสดงฐานะของตนเองได้ตั้งแต่นั้นมา เพราะหลักฐานครอบครัวทั้งหมดติดอยู่กับพี่น้องเหล่านั้นจนกระทั่งปัจจุบันก็ยังไม่อาจติดต่อกันได้

เมื่อเหลือตัวคนเดียว นางปุ่นจึงออกตระเวนหางานทำ และได้มาพักอาศัยอยู่ที่จังหวัดกาฬสินธุ์ รับจ้างทำงานทุกอย่าง โชคชะตาทำให้ได้พบสามีคนแรก แต่พออยู่กินร่วมกันจนนางปุ่นตั้งท้องคลอดลูกสามีก็หนีจากไป นางปุ่นในวัย 20 ปี ที่มีลูกติดเพิ่งจะแรกเกิด 1 คน จึงได้เดินทางมาหางานทำที่จังหวัดขอนแก่น โดยได้เช่าบ้านในชุมชนสลัมริมทางรถไฟ ซึ่งขณะนั้นยังไม่ได้เรียกว่าชุมชนแออัด (พ.ศ.2521-2522) นางได้ออกหางานทำด้วยการรับจ้างทุกอย่าง แต่ก็ไม่สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยภาระที่ต้องเลี้ยงดูลูกวัย 2 เดือนด้วยตนเอง ในที่สุดจึงตัดสินใจยกลูกให้เป็นบุตรบุญธรรม ชาวบ้านอำเภอพระยืนที่พอมีฐานะครอบครัวหนึ่ง ปัจจุบันลูกชายคนนี้อายุกว่า 20 ปีมีโอกาสไปเยี่ยมบ้าง แต่ผู้อุปการะไม่ยอมให้ไป ทราบว่าเขาเลี้ยงดูดี เหมือนลูกแท้ ๆ

หลังจากได้ยกลูกให้เขาไปแล้ว นางก็ยังคงดิ้นรนหางานทำ เพื่อความอยู่รอดของตนเองต่อไป จนกระทั่งได้พบนายนิพล ประเสริฐกิจ ซึ่งมีอาชีพขี่สามล้อ ยังไม่มีครอบครัวอาศัยพ้อ - แม่อยู่ในชุมชนเช่นเดียวกัน จึงได้เกิดชอบพอกันขึ้น ตกลงแต่งงานอยู่กินร่วมกันทำให้นางปุ่นได้เข้ามาอยู่ร่วมครอบครัวของนายนิพล ซึ่งทุกคนไม่ได้สนใจประวัติความเป็นมาของนางปุ่น เพียงแต่เห็นและยอมรับว่านางปุ่นเป็นคนดี เรียบร้อย ขยันขันแข็ง และน่าสงสาร

อย่างไรก็ตาม การได้แต่งงานและได้เข้ามาอยู่ร่วมครอบครัวใหญ่ของนายนิพลอันเป็นเสมือนเกาะกำบังอย่างดี สำหรับลูกผู้หญิงสาวคนหนึ่ง ซึ่งขณะนั้นนางเพ็งจะมีอายุ 20 กว่าปีเท่านั้น จึงเป็นความโชคดีอย่างยิ่ง และด้วยเป็นคนที่ไม่เคยมีปากเสียงกับใคร มีแต่ความอดทนและขยันเท่านั้นจึงทำให้นางอยู่ร่วมชay คากับครอบครัวของสามีมาได้ตลอดระยะเวลา 20 ปีกระทั่งได้ลูกหลานเพิ่มขึ้นถึง 3 คนดังกล่าว

แต่ถึงกระนั้นก็ตามเหตุที่นางไม่มีหลักฐานบุคคล ทะเบียนราษฎร บัตรประชาชนจึงทำให้นางมีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมการช่วยเหลือสงเคราะห์ใด ๆ ได้ แม้ยามเจ็บไข้ได้ป่วยก็ไม่อาจได้รับการเท่าเทียมกับคนอื่น ๆ นี่จึงยังเป็นประเด็นปัญหาที่นางเองติดข้องหมองใจอยู่จนปัจจุบัน

เมื่อถามถึงการช่วยเหลือใด ๆ ที่เข้ามาในชุมชนนางปุ่นให้คำตอบว่าไม่เคยทราบเรื่องและไม่เคยได้รับอะไร เพราะรู้ตนเองดีว่าเป็นคนไม่มีหลักฐาน จึงไม่กล้าไปขอความช่วยเหลือ ยิ่งในสภาพปัจจุบันที่ลูก ๆ โตขึ้นมีความจำเป็นต้องใช้จ่ายมากขึ้นทุกวัน พ่อ-แม่ สามีก็แก่ชราลง ประกอบกับสามี คือนายนิพลที่มีอาชีพขี่สามล้อรับจ้างก็ป่วยด้วยโรคเรื้อรังทรมานกำเริบ จนไม่อาจขี่สามล้อได้ อาการเรื้อรังค่อนข้างรุนแรงมาก ถึงขั้นนั่งไม่ได้ ปวดทรมานมาก และไม่รู้ว่าไปรักษาที่ใดอย่างไร ขณะนี้สามีก็ว่างเว้นจากการขี่สามล้อมาเป็นเดือนแล้ว ทำให้ครอบครัวขาดรายได้ ส่วนตัวนางเองก็เริ่มแก่ตัวลงจะไปรับจ้างทำงานอย่างแต่ก่อนก็ไม่ได้ เป็นปัญหาที่ถกทับทรวงให้กับสภาพครอบครัวเป็นอย่างยิ่ง สิ่งที่วิตกกังวลในขณะนี้คือ อนาคตของลูกอีกสองคนที่ยังอยู่ในวัยเรียน คงยากที่จะส่งเสียให้ตลอดรอดฝั่งได้ แต่ก็ไม่ว่าจะหาทางออกอย่างไร

ความเห็นนักวิจัย

กรณีตัวอย่างนางปุ่น ประเสริฐกิจ เป็นการสะท้อนสังคมระดับรากหญ้าที่ต้องเผชิญภัยและชะตากรรมในยุคสังคมคนกินคนได้เป็นอย่างดี การถูกหลอกไปขายสถานบริการ การถูกตำรวจจับแต่ไม่ได้รับการประกันตัว สะท้อนการเลือกปฏิบัติของระบบรัฐ โดยโครงสร้างได้ชัดเจนอีกทั้งการเป็นบุคคลไร้หลักฐานเป็นการสะท้อนถึงระบบโครงสร้างที่เข้าไม่ถึงตัวปัญหาอย่างแท้จริง

ทั้งสองประการเป็นตัวอย่างที่ระบบรัฐควรต้องขบคิดว่าจะแก้จุดบกพร่องเช่นนี้ได้อย่างไร การจัดระเบียบสังคม การบังคับใช้กฎหมาย รวมทั้งการส่งเสริมสวัสดิการต่าง ๆ เหล่านี้จะแก้ปัญหาได้ตรงจุดหรือไม่ สถานการณ์ต่างๆ เหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่ท้าทายต่อทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง

อย่างไรก็ตามในอีกแง่มุมหนึ่งที่นางปุ่นได้พลิกผันชีวิตตนเอง จากผู้ประสบชะตากรรมอันโหดร้ายมาสู่ครองชีวิตที่ดั่งามได้ระดับหนึ่งเพราะจิตใจของนางที่ไม่ดียึดแนวทางขยัน อดทน และไม่ทอดทิ้ง ทำให้นางกลับเป็นที่ยอมรับได้ในสังคมคนรอบข้าง ทำให้นางมีชีวิตปกติสุขตามสถานะและสภาพของผู้ที่อยู่ในชุมชนแออัด แหล่งพำนักอันอบอุ่นและปลอดภัยของผู้ยากไร้ที่รัฐ ไม่อาจจัดสรรให้ได้

ข้อมูลบุคคลเป้าหมายที่ 3

ชื่อ นางสาวบุรณีย์ หลวงระชา อายุ 48 ปี เกิด 12 ตุลาคม 2497

บ้านเดิม อยู่บ้านแก่งเก่า ต.บ้านทุ่ม จ.ขอนแก่น พี่น้อง 8 คน อาศัยอยู่ชุมชนเทพารักษ์ตอนกลาง

ประวัติครอบครัวเดิม พ่อและแม่ได้อพยพครอบครัวทั้งหมดมาอยู่ในเขตชุมชนสลัมริมทางรถไฟ เพราะไม่มีที่ทำกิน ทำนาไม่ได้ผล ไม่มีคนจ้าง บิดาซึ่งสามล้อรับจ้าง แม่ทำงานโรงปอ พร้อมกับพวกพี่ ๆ อายุ 14 พ่อตาย และหลังจากนั้นไม่นานแม่ก็ตายตามไปด้วย พี่น้องต่างแยกย้ายกันไปตามครอบครัวตน

ช่วงอายุ 17 ปี ก็ได้เข้าทำงานในโรงปอตามแม่ แต่ทำได้ไม่นานโรงปอก็เลิกกิจการ จึงมาเข็นน้ำขายโดยไปเข็นคิวดักน้ำที่บ่อน้ำสำงสนามบิน (ปัจจุบันคือ โรงเรียนสนามบิน) มาขายที่ตลาดให้พ่อค้า แม่ค้าในราคารถละ 2 บาท ช่วงวัยสาวชยันทำงานมาก

อายุ 23 ปี ได้แต่งงานสามีเป็นคนงานก่อสร้าง ได้ลูกสองคน ตนจึงมาอยู่ที่บ้านเลี้ยงลูก สามีทำงานคนเดียว ชีวิตพออยู่ได้วันต่อวัน แต่บางครั้งบางคราวตนก็รับจ้างทำงานทั่วไปเช่น ซักรีดผ้า ทำงานบ้าน แต่ไม่เป็นหลัก ครอบครัวมีความสุขพอสมควร แต่ก็ทะเลาะกันบ้างเมื่อการเงินไม่พอใช้ ลูกสองคนก็เรียนจบเพียงแค่ชั้น ป.6

ปี 2536 สามีตาย ลูกสองคนแยกไปมีครอบครัวของตนเอง จึงเริ่มประสบปัญหาเพราะตนเองไม่มีอาชีพหลัก รับจ้างทั่วไปก็ไม่ได้ แม้อายุขณะนั้นเพียงแค่ 39 ปี ด้วยความกลัวใจบวกด้วยความเหงา ลูกไม่มาเยี่ยมเยียนจึงทำให้ตนใช้เหล้าเป็นที่พึ่งกินทุกวันไม่ว่าจะได้เงินมาอย่างไรก็เอาไปซื้อเหล้ากินหมด

ปัจจุบันชีวิตยิ่งแย่ลง ต้องหาเก็บของเก่า(ขยะ) ขายพอมีรายได้วันละ 30- 50 บาทแต่วันไหนไม่ออกไปหา ก็จะไม่ได้อะไร ลูก ๆ ก็ห่างเหินไปมาก นาน ๆ จะมาเยี่ยมสักครั้งหนึ่ง ก็ให้เงินไว้เพียงเล็กน้อยไม่กี่ร้อยบาท และหวังความช่วยเหลือไม่ได้ ในเรื่องความคาดหวังไม่มีความคาดหวังชีวิตไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะตาย แต่ไม่เคยคิดจะฆ่าตัวตาย สำหรับเพื่อนบ้านก็ต่างคนต่างอยู่ ฐานะก็เหมือน ๆ กัน ใครช่วยใครไม่ค่อยได้ แต่เมื่ออดจริง ๆ ก็มีบางคนแบ่งปันมาให้กินบ้างบางมื้อบางครั้ง ส่วนใหญ่ต้องช่วยเหลือตนเองพึ่งตนเอง เมื่ออยู่ตัวคนเดียว บางครั้งก็เหงาคิดมาก บางครั้งก็มีผู้ชายเข้ามาเกี่ยวหวังว่าจะเป็นสามีอยู่ด้วยกัน แต่ก็อยู่ไม่ได้เพราะเอาแต่กินเหล้าทะเลาะตบตีก็ไล่ไป แต่ก็ยังมาพัวพันอยู่ มา ๆ ไป ๆ ไม่ได้ช่วยทำมาหากิน

การช่วยเหลือของหน่วยงานต่าง ๆ ก็ไม่เคยได้รับ เมื่อชุมชนมีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ เมื่อ 3-4 ปีก่อน ก็เคยไปขอกู้ยืมแต่ไม่ได้เพราะไม่มีอาชีพ ไม่มีรายได้แน่นอนเขาไม่ให้กู้ ตอนนีกลุ่มออมทรัพย์ก็ยุบไปแปลกใจว่าไม่เห็นมีการประชุมกันเหมือนเมื่อก่อน (ประชุมชาวบ้าน) เห็นแต่กรรมการคุยกัน ตนเองไม่ได้เข้าไปเกี่ยวข้อง

สิ่งที่ต้องการคือความช่วยเหลือจากหน่วยงานต่าง ๆ จากเทศบาล เคยไปหาทักไม่ได้ช่วยอะไร โรงพยาบาล หรือองค์กรเอกชน มีข่าวว่าจะช่วยก็ไม่เห็นช่วย ไม่เคยไปขอ ไม่ค่อยเข้าใจว่าทำไมไม่ช่วยคนยากจนจริง ๆ อย่างเธอ

ข้อสังเกตผู้วิจัย

จากสภาพที่เห็นนางสมบุรณ์จัดอยู่ในประเภทบุคคลไร้ที่พึ่งอยู่ในชุมชนตัวคนเดียวหลังสามีตาย นางใช้ชีวิตเกือบจะเร่ร่อน ยึดที่ที่มีบ้านในชุมชนสลัมซึ่งอยู่มานานพร้อมกับพ่อ-แม่ที่เสียชีวิตหมดแล้ว

สาเหตุที่นางมีสภาพเช่นนี้คงเกิดจากช่วงที่แต่งงานแล้วนางไม่ได้มีส่วนช่วยในการหารายได้ให้ครอบครัว ต้องพึ่งพาสามีที่เป็นกรรมกรก่อสร้างมาตลอด ครั้นสามีตายนางจึงหมดที่พึ่ง ขณะที่อายุก็มากขึ้น (39 ปี ขณะสามีตาย) จะไปรับจ้างทำงานอะไรก็ได้ และยังกินเหล้าที่นางอ้างว่าต้องกินเพราะเหงา เพราะกลุ่ม ก็ยังทำให้เพื่อนบ้านช่วยเหลืออะไรไม่ได้ จะเข้ากลุ่มกิจกรรมอะไรก็ได้ ทั้ง ๆ ที่บ้านพักของนางก็อยู่ใกล้ ๆ ที่ทำการของคณะกรรมการชุมชน ที่นางบอกว่าไม่เห็นมีอะไร นอกจากเป็นที่พบบะนั่งคุยกันของพวกกรรมการ

ด้วยสภาวะการเช่นนี้ชีวิตนางจึงถูกมองข้ามไป เป็นตัวอย่างชีวิตหนึ่งในอีกหลายๆ ชีวิตที่คล้ายคลึงกัน ไม่มีทางที่หน่วยงานใด ไม่ว่ารัฐหรือเอกชนใดจะเข้าถึง หรือแม้แต่ชุมชนเองที่มีคณะกรรมการต่าง ๆ มากมาย ก็เป็นเพียงคนกลุ่มหนึ่งเท่านั้น สมกับคำว่า สวะ หรือขยะที่ถูกกวาดซุกไว้ใต้พรมคนชายขอบ ที่ชีวิตแย่ยิ่งกว่าใบไม้ร่วงลงเกลื่อนดินเสียอีก

ข้อมูลบุคคลเป้าหมาย 4

ชื่อ นายบัน ชาญวิเศษ อายุ 42 ปี เกิด 2503

ที่อยู่บ้านเลขที่ 450/23 ถนนเทพารักษ์ ชุมชนเทพารักษ์ตอนกลาง

สถานภาพครอบครัว มีพี่น้อง 6 คน ชาย 3 คน หญิง 3 คน แต่เดิมพ่อแม่อาศัย อยู่คุ้มหนองคูต่อมาชุมชนเจริญขึ้น จึงได้ถูกไล่รื้ออพยพเข้ามาอยู่ในชุมชนที่อยู่ปัจจุบันนี้ตนเองเป็นบุตรคนที่ 4 ยังไม่เคยมีครอบครัว เพราะมีโรคประจำตัวคือ หอบหืด การศึกษาก็แค่ ป.4 จึงไม่คิดเรื่องครอบครัวกลัวลำบาก เลี้ยงลูกเลี้ยงเมียไม่ได้ จึงอาศัยอยู่กับครอบครัวตลอดมาจนกระทั่งบิดาเสียชีวิตไปหลายปี พี่น้องก็ต้องแยกย้ายกันไปหมด เหลือเพียงตนกับแม่ที่ตนเองยังดูแลอยู่

นายบัน เล่าว่า ตนเองเคยมีอาชีพเป็นคนงานฆ่าและเนื้อในตลาดสด ตั้งแต่อายุ 13 ปี มีรายได้เดือนละ 2,000 บาท ตั้งแต่เด็กเป็นคนขยันไม่ค่อยยุ่งกับใคร ไม่ได้เที่ยวเตร่กับเพื่อน เหล้าไม่กิน บุหรี่ไม่สูบ เงินที่ได้ก็ช่วยเหลือครอบครัวมาโดยตลอดและหมดไปกับการรักษาตนเองที่เป็นโรคหอบ หืดมาตั้งแต่อายุ 15 ปี เข้าใจว่าเป็นกรรมพันธุ์เพราะพ่อก็เป็นเหมือนกัน

เมื่ออายุ 35 ปี ได้ประสบอุบัติเหตุ ถูกรถยนต์ชน บาดเจ็บสาหัส แขนหักจนพิการ ไม่สามารถไปทำงานได้นายจ้างจึงให้ออกจากงาน เมื่อหายป่วยแต่มีสภาพพิการดังกล่าว นายบันจึงต้องดิ้นรนหารายได้ด้วยการเก็บของเก่าตามอาชีพของคนส่วนใหญ่ในชุมชน มีรายได้วันละ 40-50 บาท ต้องอยู่กินอย่างอดอยาก เพราะเงินส่วนใหญ่ก็ต้องใช้ไปในเรื่องรักษาโรคประจำตัวเช่นเดิม แต่แหยกว่าเดิม อีกทั้งยังต้องดูแลแม่ซึ่งแก่แล้ว และพี่น้องที่ต่างแยกกันไปก็ไม่เคยมาเยี่ยมเยียนช่วยเหลือ เมื่อถามถึงความช่วยเหลือจากชุมชน ที่มีคณะกรรมการและกิจกรรมต่างๆ มากมาย รวมทั้ง กองทุนต่าง ๆ ที่หน่วยงานรัฐ เข้ามาประสานงานจัดตั้งขึ้น เพื่อช่วยเหลือสมาชิกในชุมชน นายบันบอกว่าไม่เคยเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับเลย เพราะไม่สูงลิ้งกับใคร จะมีกินหรือไม่มีกินก็ดิ้นรนหาเลี้ยงตัวเองพึ่งตนเองตลอด เมื่อมีโครงการ 30 บาท รักษาโรค ก็ได้รับบัตรทองจากโรงพยาบาลเช่นเดียวกับคนอื่น ๆ แต่พอไปรักษาก็ไม่ได้ผลเพราะยาที่ได้รับตามโครงการไม่มีคุณภาพ กินแล้วไม่เกิดผลต่างจากยาที่ไปซื้อเองที่ร้านยาเภสัชกร ราคาเม็ดละ 3 บาท เภสัชกรผู้ขายยืนยันว่ายายอย่างเดียวกันที่โรงพยาบาลก็มีแต่ทำไมไม่ยอมจ่ายให้ เมื่อถามถึงเพื่อนบ้าน ก็ไม่เคยมีปัญหาเกี่ยวกับใครต่างคนต่างอยู่ไม่เคยเบียดเบียนใครเวลามีกิจกรรมในชุมชนแม่จะไปเป็นผู้ร่วมประชุม ส่วนใหญ่ก็ไปนั่งฟังไม่เคยมาเล่าให้ฟัง ขณะนี้แม่ก็ได้รับการสงเคราะห์จากเทศบาลเดือนละ 200 บาท เป็นเงินช่วยผู้สูงอายุแต่ 2 เดือนจะไปปรับครั้งหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม เมื่อถามถึงความเห็นจากเพื่อนบ้าน ก็ได้รับคำตอบเป็นเสียงเดียวกันว่า นายบันเป็นคนดี ขยันทำมาหากิน เป็นผู้มีกตัญญูดูแลเลี้ยงแม่ เป็นเช่นนี้มานานแล้วไม่เคยเห็นเกร ทะเลาะเบาะแว้งกับใครแต่น่าสงสารที่มีโรคประจำตัว เวลาเกิดอาการหอบหืดน่าสงสารมาก

ความเห็นนักวิจัย

กรณีนายบัน ชาญวิเศษ เป็นอีกกรณีหนึ่งที่สะท้อนถึงชีวิตความเป็นอยู่ของชาวสลัม ที่สามารถอยู่อย่างเรียบง่ายได้ แม้จะมีความยากลำบาก ในการหารายได้ แต่บ้านไม่ต้องเช่า ผู้คนไม่ดิ้นรนหาต่างคนต่าง

อยู่ไม่ต้องเกรงอิทธิพลผู้ใด มีก็กินไม่มีก็อด แต่ก็ได้รับความเห็นอกเห็นใจจากเพื่อนบ้าน คงเป็นความสุข อันหาได้ยากในชุมชนที่พัฒนาแล้วทั่วไป

อย่างไรก็ตามก็เป็นอีกแง่มุมหนึ่งของคนที่ไม่สามารถเข้าถึงสวัสดิการและการช่วยเหลือของหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องได้ ทั้งภาครัฐและเอกชน ทั้ง ๆ ที่โดยพฤติกรรมเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนว่าเป็นคนดี มีกตัญญู เลี้ยงดูพ่อ-แม่ และมีชีวิตสมถะท่ามกลางความยากลำบากนานัปการก็ตาม โดยเฉพาะที่ร่างกายป่วยไข้มีโรคประจำตัว แต่ก็อดสละในการงานหาเลี้ยงชีพและเลี้ยงดูแม่ได้ตามสมควร

เช่นนี้ก็พอจะมองเห็นข้อเปรียบเทียบได้ว่า คนดี มีคุณพาดังกล่าว แต่ต้องตกอยู่ในสภาพที่กลไกต่างๆ ไม่เอื้ออำนวยให้ก็ไม่มีทางที่สวัสดิการของรัฐจะเข้าถึงได้ แต่มิได้หมายความว่าคนเหล่านั้นจะมีชีวิตที่เป็นสุขไม่ได้ในชุมชนนอกกรอบโครงสร้างที่คนภายนอกยากจะเข้าใจ

ข้อมูลบุคคลเป้าหมาย 5

ชื่อ นางทองเกียง รุ่งเรือง อายุ 31 ปี เกิดปี 2515 (ไม่มีหลักฐานเกิด)

ที่อยู่ บ้านไม่มีเลขที่ ชุมชนเทพารักษ์ตอนปลาย อ.เมือง จ.ขอนแก่น

สถานภาพครอบครัว แต่งงานตั้งแต่อายุ 20 ปี สามีอายุ 31 ปี เท่ากัน มีบุตร 2 คน

เป็นผู้หญิง อายุ 11 ปี และ 9 ปี สามีเป็นกรรมกรก่อสร้าง มีรายได้วันละ 100 บาท แต่ให้ใช้จ่าย ในครอบครัว วันละ 20 -30 บาท สามีกลับบ้านทุกวัน แต่บางวันกลับดึกมาก ตนเองไม่มีอาชีพ นอกจากรับจ้างซักเสื้อผ้า เป็นบางครั้งมีรายได้พิเศษบ้าง 2-3 วันได้ซักครั้งหนึ่งได้ค่าจ้างครั้งละ 50 บาท รายได้พิเศษเอาไปซื้อเหล้ากิน เพราะกลุ่มใจที่สามีให้เงินน้อยไม่พอใช้จ่ายในครอบครัว สามีเองก็กินเหล้า เวลาเมาก็จะทะเลาะถกเถียงกัน จนถึงขั้นตบตีกัน ส่วนใหญ่เป็นฝ่ายถูกสามีกระทำถึงขั้นบาดเจ็บ มีบาดแผล ส่งโรงพยาบาลแต่ก็ไม่เล็ก ทะเลาะกันโดยเฉพาะเวลาเมาทั้งคู่

ความเป็นมาของครอบครัวดั้งเดิม

นางทองเกียง เป็นบุตรนายมาและนางโพธิ์ศรี มีพี่น้อง 2 คน เป็นหญิงทั้งคู่ บ้านเดิมอยู่จังหวัดยโสธร แต่เนื่องจากไม่มีที่ทำกินจึงอพยพมาอยู่จังหวัดขอนแก่น ตั้งแต่ที่นางทองเกียงจำความได้โดยอาศัยอยู่ในชุมชนริมทางรถไฟ ปัจจุบันเรียกว่า ชุมชนเทพารักษ์ตอนปลายเมื่อครั้งมาอยู่ใหม่ได้เข้าจับจองที่ดินดังกล่าวปลูกเพิงพักอาศัยโดยมีคนอื่นๆจับจองเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ เดิมนั้นไม่มีที่ให้จับจองแล้วต้องซื้อสิทธิ์กันจึงจะมีที่อาศัยอยู่ได้ ตนเองก็ขยายสิทธิ์ให้คนอื่นได้ปลูกบ้านพออยู่ได้เงิน 1,000 บาทเท่าที่พอจำความได้ พ่อ-แม่ยึดอาชีพเก็บของเก่าโดยรถเข็นตระเวนไปทั้งวัน ตนเองและพี่สาวก็ติดตามไปด้วย จนกระทั่งโตขึ้น โดยไม่มีโอกาสเรียนหนังสือ พ่อแม่ไม่ได้พาเข้าโรงเรียนเพราะไม่มีใบเกิด ไม่มีสัมมโนครัว บ้านไม่มีเลขที่อาศัยไปเรื่อยๆตนเองก็ไม่ได้สนใจอะไรอาศัยอยู่กับพ่อแม่ จนกระทั่งโตเป็นสาว พี่สาวก็แต่งงานแยกครอบครัวไปอยู่บ้านแวมอง ตนเองเมื่ออายุ 20 ปี สามีมาขอแต่งงานพ่อก็ยกให้ มีการแต่งงานตามประเพณี ตามสภาพของชุมชน จึงแยกตัวออกมาอยู่กับสามีซึ่งเป็นกรรมกรก่อสร้างต่อมา พ่อตายเมื่ออายุ 77 ปี และไม่นานแม่ก็ตาย เมื่ออายุ 60 ปี การอาศัยกับครอบครัวภายใต้ความรับผิดชอบของสามีที่เป็นผู้หาเงินมาเลี้ยงครอบครัวคนเดียวรายได้สามีวันละ 100 กว่าบาท ก็ให้ตนไว้ใช้จ่ายในครอบครัววันละ 20-30 บาท

สถานการณ์ปัญหา

นางเกียงเล่าว่า ตั้งแต่โตเป็นสาว อยู่กับพ่อแม่ไม่เคยยุ่งกับใคร ไม่ว่าเรื่องเที่ยวเตร่ หรือผู้ชาย จนกระทั่งแต่งงานเมื่ออายุ 20 ปี เหล้าไม่เคยกิน บุหรี่ไม่เคยสูบ แต่เมื่อแต่งงานมาอยู่กับสามี มีรายได้น้อยตนก็ช่วยหารับจ้างพิเศษ ซักเสื้อผ้า ทำงานบ้าน และเลี้ยงลูก จนกระทั่งอยู่กันมา 16 ปี แม้สามีจะกลับบ้านทุกวัน โดยบางวันอาจกลับดึกบ้าง แต่ระยะหลังสามีกินเหล้าและพาลหาเรื่อง เช่น กลับมาดึกตั้งแต่ไหน ก็จะเรียกให้หาข้าวกินและถ้าไม่มีกับข้าว ทั้งที่ให้เงินไว้แค่ 20-30 บาทต่อวัน ก็จะไม่พอใจด่าทอกันขึ้น ทำให้เกิดการโต้เถียงและตบตีกัน ซึ่งทุกครั้งนางเป็นฝ่ายเจ็บตัวเสมอ และด้วยเหตุการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า ตนไม่มีทาง

ออกจิ้งห่านมากินเหล้าด้วยเช่นเดียวกัน เรื่องจิ้งห่านก็ต้องทะเลาะกันเกือบทุกวัน และบางวันก็จะถูกสามีทำร้ายทุบตีเป็นประจำจนสภาพร่างกายบอบช้ำอย่างเห็นอยู่

เมื่อถามถึงการแก้ปัญหา นางเกียงบอกว่าไม่มีทางแก้ ที่นอนอยู่ทุกวันนี้ก็เพื่อลูกสองคน และตนก็ไม่มีทางไป หลักฐานอะไรส่วนตัวสักอย่างก็ไม่มี ญาติพี่น้องก็ไม่มี พี่สาวก็ไม่เคยพบกัน เข้าใจว่าชีวิตคงคล้าย ๆ กันในเรื่องความช่วยเหลือก็ไม่เคยได้รับจากใคร เพราะไม่เคยยุ่งสูงส่งกับใคร ตั้งแต่เด็กเพื่อนบ้านก็รู้จักกันเฉพาะที่อยู่ใกล้กัน ชีวิตไม่แตกต่างกัน เรื่องหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้ามาก็ไม่เคยได้เกี่ยวข้อง คณะกรรมการหมู่บ้านก็ไม่รู้ไม่เข้าใจเขาทำอะไรกัน ไม่เคยไปขอความช่วยเหลือ ไปร่วมก็ไม่ได้เพราะไม่มีหลักฐาน ไม่มีอาชีพ น้ำ-ไฟ ก็อาศัยเขา ซื่อเอง

เรื่องกองทุนหมู่บ้าน เรื่องโครงการ 30 บาท คิดว่าตนเองไม่ได้ เจ็บป่วยก็รักษากันเองเคยเจ็บป่วยเข้าโรงพยาบาลก็ตอนคลอดลูก เจ็บมาก จากนั้นก็ไม่เคยไปโรงพยาบาลอีก เรื่องการใช้สิทธิเลือกตั้งก็ไม่เคยไป เพราะไม่มีบัตร เมื่อถามถึง ทำไมสภาพชีวิตเป็นเช่นนี้ นางเกียงตอบว่าเป็นเพราะพ่อ-แม่ พ่อแม่หาอยู่หากินยากจนไม่ได้เก็บหลักฐานอะไรไว้ให้ พ่อตาย แม่ตายก็ไม่รู้จะไปถามหากับใคร แต่ตนเองก็พอใจที่อยู่ในสภาพเช่นนี้ ไม่เคยคิดว่าจะสุขหรือทุกข์อะไรมากกว่านี้ก็จะขออยู่ไปเรื่อย ๆ ให้ลูกโตขึ้นเขาจะได้ไปมีครอบครัวของเขาเอง ก็คงอีกไม่นาน ไม่รู้ว่าอนาคตของลูกจะเป็นอย่างไร

ข้อสังเกตนักวิจัย

ชีวิตของนางเกียงก็เป็นตัวแทนชีวิตหนึ่งในขั้นต่ำสุดของสังคม ที่ยังมีลมหายใจเคลื่อนไหวอยู่ ประเด็นน้ำคร่ำที่หล่อเลี้ยงตัวอ่อนแห่งความเจริญเติบโตที่เกิดขึ้นใจกลางของความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันของวิถีชีวิตอันหลากหลายในสังคมนี้

ตัวอย่างชีวิตของนางเกียงก็คือ ผลผลิตเชิงโครงสร้างของการพัฒนาที่รวมศูนย์อันสะท้อนถึงการกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรม สามีของนางเกียงที่เป็นกรรมกรรับจ้างไม่มีทางที่จะมีวิธีการเพิ่มรายได้ เพื่อให้ฐานะของครอบครัวดีขึ้นและนางเกียงที่ถูกเลี้ยงให้ชินกับสภาพยอมจำนนมาตลอดชีวิต ย่อมไม่อาจหักเหชีวิตตนเองให้ออกจากวงจรความจำนนนั้นได้ และตัวอย่างชีวิตเหล่านี้ยังมีลมหายใจเคลื่อนไหวอยู่ในชุมชนแออัดสลัมเป็นจำนวนมาก แต่เขาเหล่านั้นเข้าใจสภาพชีวิตเช่นนี้ว่าเป็นปกติสำหรับพวกเขา ที่สามารถจะมีความสุขได้ตลอดระยะเวลาที่เขามีชีวิตโดยไม่มีผลกระทบในแง่ความรู้สึก ในแง่ความต่ำต้อยน้อยใจ ตราบเท่าที่เขายังมีชีวิตที่แวดล้อมด้วยเพื่อนบ้าน ที่มีฐานะไม่แตกต่างกัน และชุมชนเช่นนี้คือสถานที่ที่พวกเขาปลอดภัยที่สุดนั่นเอง

ข้อมูลบุคคลเป้าหมายที่ 6

ชื่อ นายประเดิม มุ่งสูงเนิน อายุ 54 ปี เกิด พ.ศ. 2490

ที่อยู่ ชุมชนเทพารักษ์ตอนปลาย ริมทางรถไฟ ต.ในเมือง อ.เมือง จ.ขอนแก่น

สถานภาพครอบครัว เดิมเป็นคนโคราช อำเภอสูงเนิน บิดา-มารดาเสียชีวิตแล้วมีพี่น้อง 3 คน ต่างแยกย้ายกันมีครอบครัวกันไปตามสภาพของแต่ละคน ไม่มีโอกาสติดต่อกัน ภรรยาชื่อ นางประกอบ อายุ 47 ปี มีบุตรชาย 3 คน คนโตอายุ 22 ปี มีภรรยาแล้วมีอาชีพขี่สามล้อ มีรายได้ วันละ 50-100 บาท คนที่สอง อายุ 20 ปี ยังไม่แต่งงาน มีอาชีพขึ้นลงของในตลาดสดมีรายได้ 50-100 บาทต่อวัน คนที่สาม อายุ 18 ปี ยังไม่มีอาชีพ ไม่มีรายได้อาศัยกับพ่อแม่ตามสภาพ

ความเป็นมาและสถานการณ์ปัญหา

เรียนจบชั้น ป.4 ได้อพยพมาอยู่ที่จังหวัดขอนแก่น เมื่อปี พ.ศ. 2515 โดยเข้าอาศัยอยู่บริเวณซอย 5 ในเขตตัวเมือง ต่อมาถูกไล่ออกจากที่พักอาศัยอยู่ในที่ดินของการรถไฟ ปัจจุบันเรียกว่า ชุมชนมิตรภาพ อาชีพของตนคือรับจ้างขับรถ ขับรถสิบล้อตั้งแต่ พ.ศ.2515 ขับอยู่ 30 ปี ระหว่างขับรถก็ต้องกินของที่คนขับรถทุกคนต้องกิน คือ ลิโพ กระทั่งแดง เหล้า ยาม้า ยาขยัน เฉพาะยาม้ายาขยันกินทีละ 1 เม็ด จนถึง 2-3 เม็ด ไม่กินไม่ได้ ม้าตาย (ง่วง หมดฤทธิ์ยา) ต้องกิน ราคายาม้าขณะนั้นราคาตั้งแต่ 7 บาท , 15 บาท , 30 บาท, 70 บาทจนถึง 100 บาท กินแล้วรู้สึกขยัน มั่นใจ ขับรถได้ดี ไม่ง่วง ขับรถไปกลับ กรุงเทพฯ-ขอนแก่น ขอนแก่น-เชียงใหม่ได้สบาย เมื่อขับถึงที่หมายแล้วจะต้องฆ่าม้าโดยการกินเหล้าขาวกินเมโขงแทน กินแล้วนอนไม่ยุ่งกับใครถือเป็นการพักผ่อน เพื่อจะได้ทำงานต่อไป

ประมาณอายุ 48-49 ปี (6-7ปี) ที่ผ่านมามีความรู้สึกมีอาการแปลก ๆ ขับรถอยู่ดี ๆ ว่าจะแข็ง สมองจะมีมันตัวเกร็ง ขับรถไปจะหักพวงมาลัยไปทางเดียวตลอด รู้สึกควบคุมรถไม่ได้เป็นอย่างนี้หลายครั้งและบ่อยขึ้น จนวันหนึ่งขับไปถึงสระบุรีก็ขับต่อไปไม่ได้ ควบคุมพวงมาลัยไม่ได้จึงให้คนอื่นขับต่อ เมื่อกลับมาถึงขอนแก่นไปให้หมอตรวจสุขภาพ หมอบอกว่าสมองฝ่อแล้วให้ยามากิน ก็ไม่ดีขึ้น สภาพปัจจุบัน จะคิดอะไรไม่ค่อยได้ พูดไม่ชัด เดินไม่ตรงทาง หยิบจับอะไรไม่มั่นคง หมอบอกว่ารักษาไม่หาย เวลาเครียดจะปวดหัวมาก

สภาพปัญหา

เมื่อไม่ได้ขับรถก็เดือดร้อนทั้งครอบครัว เพราะเป็นคนหารายได้หลักเลี้ยงลูก 3 คน ภรรยาขายของเร่ที่คิวกวด บขส.ขณะนี้ต้องพึ่งภรรยาคนเดียวไปขายทั้งวัน มีรายได้วันละ 50-100 บาทลูกๆแม่โตแล้วก็พึ่งพาไม่ได้ เพราะรายได้น้อย ช่วยแค่ค่าไฟ-ค่าน้ำ เดือนละ 100-200 บาท ลูกคนเล็กไม่ได้ทำงาน ไม่ได้เรียนหนังสือ อายุ 18 แล้ว ยังอาศัยพ่อแม่ กินอยู่กับบ้านเฉย ๆ

การช่วยเหลือจากชุมชน ได้รับเงินกองทุนชุมชน 10,000 บาท ต้องใช้คืน เดือนละ 900 บาท ต้องหาใช้ทุกเดือนภรรยาต้องหาเงินใช้หนี้ลูกๆไม่ได้ช่วยโดยพยายามเก็บให้ได้วันละ 20 บาทนอกจากนี้ไม่มี

จุดหักเหของชีวิตเข้าใจว่า เกิดจากร่างกายหมดสภาพ รู้สึกกลุ่มใจช่วยเหลือครอบครัวไม่ได้ แต่ไม่เคยคิดทำร้ายตัวเองไม่เคยประสาทหลอน แปลกใจว่าพวกกินยาบ้า สมัยนี้ทำไมประสาทหลอนเป็นบ้าอาระวาด

ทำร้ายผู้อื่น หรือคิดว่าผู้อื่นจะมาทำร้ายตนเอง เข้าใจว่ายาบ้าสมัยนี้แรงขึ้น อาจผสมยาอื่น เช่น เฮโรอีน ด้วย อาจไม่เหมือนสมัยก่อน กินแล้วชัณอย่างเดียวน่าไม่วังง อยากทำงานมากกว่า

ขณะนี้พยายามทำตัวให้เป็นภาระน้อยที่สุด พยายามช่วยตัวเอง ภรรยาพูดไม่ออกยอมรับสภาพ ไม่ทะเลาะกัน เพื่อนบ้านมีแต่สงสารเห็นใจ ช่วยเหลือบ้างเล็กน้อย เอาของให้กินแลกเปลี่ยนกัน อนาคตอยากให้ลูกมีงานทำ จะได้หมดห่วง แต่ละคนไม่มีความรู้จะไร่มาก จบ ป.4 ป.6 ไม่รู้จะไปประกอบอาชีพอะไร

ทั้งบ้านอยู่กัน 6 คน มีค่าใช้จ่ายประจำ ค่าไฟ เดือนละ 400 บาท ค่าน้ำเดือนละ 200 บาท เงินใช้หนี้กองทุนเดือนละ 900 บาท หนักมากสำหรับภรรยาที่ต้องทำงานคนเดียว ลูกสะใภ้เป็นลูกจ้างร้านอาหารในบขส.ก็พอช่วยตัวเองเท่านั้น

เมื่อถามถึงสิ่งที่ต้องการอยากให้ช่วยเหลือมีอะไรบ้าง

1. อยากให้มีรายได้ ช่วยใช้หนี้ ใช้จ่ายในครอบครัว
2. โครงการ 30 บาท ไปโรงพยาบาลได้แต่รักษาคความดันอย่างเดียว ไปสองครั้งเหมือนกันไม่ออกไปอีก
3. เงินประชาสงเคราะห์ไม่เคยได้ เพราะไม่ได้ไปติดต่อ
4. กิจกรรมของชุมชนไม่ได้เข้าร่วมเป็นกรรมการ ไปฟังประชุมเป็นบางครั้ง แต่ก็ช่วยออกแรง เวลาจัดงานประเพณีของชุมชนเป็นบางครั้ง ขณะนี้ถ้าภรรยา เจ็บป่วยทำงานไม่ได้ จะลำบากทั้งบ้าน ตนคงอยู่ไม่ได้ ตนอาจตายถ้าภรรยาป่วยเมื่อใด

ความเห็นนักวิจัย

กรณีของนายประเดิม เป็นกรณีหนึ่งที่สะท้อนถึงการใช้แรงงานที่หักโหม ตั้งแต่วัยหนุ่ม โดยเฉพาะอาชีพขับรถที่ต้องเสี่ยงภัยบนท้องถนน และไม่มีเวลาพักผ่อนหรือขับรถด้วย มาตรฐานทางกฎหมาย ความหย่อนยานของกฎหมาย ความไม่รู้ไม่เข้าใจเรื่องมาตรฐานแรงงาน ประกอบกับความเห็นแก่ตัว เอารอดเอาเปรียบของนายจ้าง ดักดั้นให้ผู้ใช้งานประเภทนี้ต้องฝ่าอันตรายของร่างกายจนหมดสภาพ เพื่อแลกกับรายได้เดือนละ ไม่ถึง 3,000บาท ดังกรณี นายประเดมนี่ เป็นเรื่องสะเทือนใจไม่น้อย และนี่เป็นปัญหาเชิงโครงสร้างในระบบสังคมที่ยังไม่อาจควบคุมจัดระเบียบได้ และมักจะอ้างว่าเป็นความพอใจ ของผู้ที่ต้องดิ้นรนเอง และยังมีคนที่อยากจะดิ้นรนเช่นนี้อีกเป็นจำนวนมาก ปัจจุบันก็ยังคงมีอยู่และยิ่งเพิ่มมากขึ้นตามการขยายตัวของเศรษฐกิจยิ่งแข่งขันกันมาก ก็ยิ่งเอาัดเอาเปรียบกันมากขึ้น สภาพปัญหาก็ตามมาเป็นภาระของสังคมมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม ยังดีที่นายประเดิมหมดสภาพอยู่ในชุมชนได้รับความเห็นอกเห็นใจ จากเพื่อนบ้านที่ช่วยกันประคับประคอง ทั้งทางด้านจิตใจและช่วยกันเล็ก ๆ น้อย ๆ พอเป็นที่อุ่นใจ หากนายประเดิมอยู่นอกชุมชนที่มีสภาพโดดเดี่ยว ตัวใครตัวมัน นายประเดิมอาจจะคิดฆ่าตัวตาย ดังเช่นที่เป็นชาวอยู่บ่อย ๆ แล้วก็ไม่ได้

ข้อมูลบุคคลเป้าหมาย 7

ชื่อ นายเต็ม ปอนจตุรัส อายุ 52 ปี เกิด พ.ศ.2493

ที่อยู่-ชุมชนมิตรภาพ ริมทางรถไฟ จังหวัดขอนแก่น

สถานภาพครอบครัว ภรรยาชื่อ นางชูใจ วงศ์สานนท์ อายุ 45 ปี มีบุตร 6 คน ชาย 4 คน หญิง 2 คน คนโตเสียชีวิตแล้ว และมีบุตรบุญธรรมได้จากคนภายนอกชุมชนที่แม่เด็กมาฝากเลี้ยง และทิ้งไป 1 คน อายุ 10 ปี

ความเป็นมาและสถานการณ์ปัญหา

เต็มพ่อ-แม่เป็นคนโคราชอพยพมาอยู่จังหวัดขอนแก่น ตั้งแต่ 50 ปีก่อน โดยอาศัยอยู่บริเวณถนนอำมาตย์ ตนเองก็เกิดที่จังหวัดขอนแก่น และเรียนจบ ป.4 ที่โรงเรียนสวนสนุก ครอบครัวมีฐานะยากจน พ่อแม่มีอาชีพรับจ้างทั่วไป โดยตนเองก็ได้เริ่มทำงานเป็นช่างทาสีตั้งแต่อายุ 14 ปี พออายุ 19 ปี ก็แต่งงานแยกครอบครัวออกมา เช่าที่อาศัยอยู่บริเวณซอย 5 ซึ่งเป็นที่ของบริษัทไค้ยู่ฮะ ต่อมาถูกไล่อิจงอพยพมาอยู่บริเวณที่รถไฟที่อยู่ปัจจุบัน ตั้งแต่ปี 2523 กว่า 20 ปีมาแล้ว เมื่อแรกมาอยู่มีไม่กี่ครอบครัว แต่ค่อย ๆ เพิ่มมากขึ้น เพราะถูกไล่อีกกันมาเรื่อยๆอพยพเข้ามาจับจองอาศัยอยู่กันจนมีบ้านเป็น 100 หลังคา และได้ขอจัดตั้งเป็นชุมชน เมื่อปี 2538 เรียกว่า ชุมชนมิตรภาพ

ตั้งแต่หยุดทำงาน ด้วยสุขภาพที่ไม่ดีจึงไม่กินเหล้า ไม่สูบบุหรี่ ซึ่งตนเองเมื่อวัยหนุ่มก็ไม่ชอบอยู่แล้วจึงไม่มีปัญหาอะไรทำให้สุขภาพตนเองดีขึ้นเรื่อยๆ จนพอจะทำอะไรได้บ้างเล็กน้อย แต่ก็มิโรคประจำตัวคือโรคโรคสีดวงทวาร ซึ่งเป็นปัญหาดังแต่เป็นเด็ก รักษาไม่หาย จนถึงทุกวันนี้ ทำให้ทำการงานอะไรก็ไม่สะดวก เคยขี่สามล้อก็ขี่ไม่ได้ แผลจะอักเสบ กำเจ็บทันที

อย่างไรก็ตามเมื่ออยู่บ้านเฉย ๆ ไม่ได้ทำอะไร บางครั้งเพื่อนบ้านจะไม่เข้าใจ เพราะดูภายนอกเหมือนไม่ได้เจ็บป่วยอะไร เหล้าไม่กิน บุหรี่ไม่สูบ สุขภาพไม่ทรุดโทรม ทำไมจึงไม่ทำงาน แต่ก็ไม่ได้แย่งอะไรเฉย ๆ เพราะตัวเองก็เป็นห่วงสุขภาพ เรารู้ตัวตัวเราเองดีที่สุด

พูดถึงความช่วยเหลือภายในชุมชนมีผู้นำที่เข้มแข็ง ทำให้มีหน่วยงานเข้าไปช่วยจำนวนมาก กองทุนก็มีหลายกองทุน ก็ได้อาศัยกู้ยืมบ้าง แต่ไม่ได้เข้าร่วมเป็นกรรมการกับเขา เงินช่วยเหลือก็มีจากมูลนิธิเด็กที่ให้ทุนการศึกษากับบุตรบุญธรรมที่เลี้ยงไว้ เดือนละ 400 บาท ได้รับมาหลายปีแล้ว ปัจจุบันเด็กเรียนหนังสืออยู่ที่ชั้นประถม 6

ความคาดหวัง ก็อยากจะให้ลูก ๆ มีงานทำ ซึ่งยังเป็นปัญหามาก เพราะงานหายาก ความรู้ไม่มี ยังไม่รู้ว่าชีวิตจะดีขึ้นด้วยวิธีใด แต่เท่าที่อยู่ทุกวันนี้ก็มีความสุขดี รายได้จากการเปิดร้านขายของชำเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็พอเลี้ยงกันไปได้ ในครอบครัวไม่อดอยาก

ความเห็นนักวิจัย

กรณีครอบครัวนายเต็ม อ่อนจตุรัส เป็นอีกกรณีหนึ่งที่สะท้อนถึงข้อจำกัดเชิงโครงสร้าง เป็นข้อจำกัดที่เอารัดเอาเปรียบและไม่รับผิดชอบต่อสภาพของผู้ใช้แรงงาน ซึ่งนายเต็มได้สังกัดอยู่กว่า 25 ปี ในฐานะช่าง

ทาสี ที่ไม่มีหลักประกันอะไรเลย กรณีการเกิดอุบัติเหตุตกลงมาขณะทำงานในหน้าที่ที่ไม่ได้รับการชดเชยใด ๆ อีกทั้งสาเหตุก็เชื่อได้ว่าน่าจะมาจากกลิ่นทินเนอร์ ที่ต้องสูดดมอยู่ตลอดเวลา เพราะเป็นส่วนประกอบสำคัญที่ใช้ในการผสมสีต่าง ๆ

อย่างไรก็ตาม การสูญเสียสมรรถนะ ในการทำงานก็กลับได้รับการชดเชยในชุมชนแออัดที่ว่าจะว่าไปก็มีคนที่แย่งกันขายเดิมอีกเป็นจำนวนมาก แต่เขาเหล่านั้นต่างก็ดำรงวิถีชีวิตร่วมกันตามสภาพ และหากชุมชนนั้น ๆ มีผู้นำที่เข้มแข็งสามารถดำเนินการแสวงหา ต่อบริการสุขภาพจากภายนอก ทั้งภาครัฐและเอกชนมาต่อเชื่อมลงสู่ชุมชนได้ อย่างเป็นฝ่ายกระทำเช่นนี้แล้วให้กับฐานของชุมชนก็จะสามารถเพิ่มศักยภาพมีความเข้มแข็งขึ้นให้กับการรองรับผู้ด้อยโอกาสและผู้สูญเสียสมรรถนะ ไม่ว่าจะกรณีใดก็ตามให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ตามสมควรได้แก่ฐานะของตน และชุมชนลักษณะนี้กำลังได้รับการยอมรับมากขึ้นในการทดแทนกลไกต่างๆ ของโครงสร้างระบบที่ไม่อาจเข้าถึง สถานการณ์ที่แท้จริงได้ขณะนี้